פרשת בראשית

ספר בראשית · עם פירוש רש״י

נוסח המקרא: מקרא על פי המסורה (CC BY-SA), באדיבות ספריא.

פירוש רש״י: Pentateuch with Rashi's commentary by M. Rosenbaum and A.M. Silbermann, 1929-1934 (Public Domain), באדיבות ספריא.

הקובץ מופץ בחינם ברישיון CC BY-SA: מותר להעתיק ולהפיץ, עם ציון המקור ובאותו רישיון.

geulaquiz.com

פרק א׳

א׳ **בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ׃**

בראשית. אָמַר רַבִּי יִצְחָק לֹא הָיָה צָרִיךְ לְהַתְחִיל אֶת הַתּוֹרָה אֶלָּא מֵהַחֹדֶשׁ הַזֶּה לָכֶם, שֶׁהִיא מִצְוָה רִאשׁוֹנָה שֶׁנִּצְטַוּוּ בָהּ יִשְׂרָאֵל, וּמַה טַּעַם פָּתַח בִּבְרֵאשִׁית? מִשּׁוּם כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת גּוֹיִם (תהילים קי״א), שֶׁאִם יֹאמְרוּ אֻמּוֹת הָעוֹלָם לְיִשְׂרָאֵל לִסְטִים אַתֶּם, שֶׁכְּבַשְׁתֶּם אַרְצוֹת שִׁבְעָה גּוֹיִם, הֵם אוֹמְרִים לָהֶם כָּל הָאָרֶץ שֶׁל הַקָּבָ״ה הִיא, הוּא בְרָאָהּ וּנְתָנָהּ לַאֲשֶׁר יָשַׁר בְּעֵינָיו, בְּרְצוֹנוֹ נְתָנָהּ לָהֶם, וּבִרְצוֹנוֹ נְטָלָהּ מֵהֶם וּנְתָנָהּ לָנוּ׃

בראשית ברא אֵין הַמִּקְרָא הַזֶּה אוֹמֵר אֶלָּא דָּרְשֵׁנִי, כְּמוֹ שֶׁדָּרַשׁוּהוּ רַבּוֹתֵינוּ בִּשְׁבִיל הַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרֵאת רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ (משלי ח׳), וּבִשְׁבִיל יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ רֵאשִׁית תְּבוּאָתוֹ (ירמיה ב׳); וְאִם בָּאתָ לְפָרְשׁוֹ כְּפִשׁוּטוֹ, כָּךְ פָּרְשֵׁהוּ בְּרֵאשִׁית בְּרִיאַת שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וְלֹא בָא הַמִּקְרָא לְהוֹרוֹת סֵדֶר הַבְּרִיאָה לוֹמַר שֶׁאֵלּוּ קָדְמוּ, שֶׁאִם בָּא לְהוֹרוֹת כָּךְ, הָיָה לוֹ לִכְתֹּב בָּרִאשׁוֹנָה בָּרָא אֶת הַשָּׁמַיִם וְגוֹ׳ שֶׁאֵין לְךָ רֵאשִׁית בַּמִּקְרָא שֶׁאֵינוֹ דָּבוּק לַתֵּבָה שֶׁלְּאַחֲרָיו, כְּמוֹ בְּרֵאשִׁית מַמְלֶכֶת יְהוֹיָקִים (שם כ״ז), רֵאשִׁית דְּגָנְךָ (דברים י״ח, ד׳), — אַף כָּאן אַתָּה אוֹמֵר בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים וְגוֹ׳, כְּמוֹ בְּרֵאשִׁית בְּרֹא; וְדוֹמֶה לוֹ תְּחִלַּת דְּבֶר ה׳ בְּהוֹשֵׁעַ (הושע א׳), כְּלוֹמַר תְּחִלַּת דִּבּוּרוֹ שֶׁל הַקָּבָ״ה בְּהוֹשֵׁעַ, וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל הוֹשֵׁעַ וְגוֹ׳. וְאִ״תּ לְהוֹרוֹת בָּא שֶׁאֵלּוּ תְּחִלָּה נִבְרְאוּ, וּפֵרוּשׁוֹ בְּרֵאשִׁית הַכֹּל בָּרָא אֵלּוּ — וְיֵשׁ לְךָ מִקְרָאוֹת שֶׁמְּקַצְּרִים לְשׁוֹנָם וּמְמַעֲטִים תֵּבָה אַחַת, כְּמוֹ כִּי לֹא סָגַר דַּלְתֵי בִטְנִי (איוב ג׳), וְלֹא פָּרַשׂ מִי הַסּוֹגֵר וּכְמוֹ יִשָּׁא אֶת חֵיל דַּמֶּשֶׂק (ישעיהו ח׳), וְלֹא פָּרַשׂ מִי יִשָּׁאֻנּוּ; וּכְמוֹ אִם יַחֲרוֹשׁ בַּבְּקָרִים (עמוס ו׳), וְלֹא פָּרַשׂ אִם יַחֲרוֹשׁ אָדָם בַּבְּקָרִים, וּכְמוֹ מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית (ישעיהו מ״ו), וְלֹא פָּרַשׂ מַגִּיד מֵרֵאשִׁית דָּבָר אַחֲרִית דָּבָר — א״כְּ, תְּמַהּ עַל עַצְמְךָ, שֶׁהֲרֵי הַמַּיִם קָדְמוּ, שֶׁהֲרֵי כְתִיב וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם, וְעַדַיִן לֹא גִּלָּה הַמִּקְרָא, בְּרִיאַת הַמַּיִם מָתַי הָיְתָה, הָא לְמַדְתָּ, שֶׁקָּדְמוּ הַמַּיִם לָאָרֶץ, וְעוֹד, שֶׁהַשָּׁמַיִם מֵאֵשׁ וּמַיִם נִבְרְאוּ, עַל כָּרְחֵךְ לֹא לִמֵּד הַמִּקְרָא סֵדֶר הַמַּקְדָּמִים וְהַמְאֻחָרִים כְּלוּם׃

ברא אלהים וְלֹא נֶאֱמַר בָּרָא ה׳, שֶׁבַּתְּחִלָּה עָלָה בְמַחֲשָׁבָה לִבְרֹאתוֹ בְּמִדַּת הַדִּין, רָאָה שֶׁאֵין הָעוֹלָם מִתְקַיֵּם, הִקְדִּים מִדַּת רַחֲמִים וְשִׁתְּפָהּ לְמִדַּ״דְ, וְהֵיינוּ דִּכְתִיב בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה׳ אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם׃

ב׳ **וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם׃**

תהו ובהו. תֹּהוּ לְשׁוֹן תְּמַהּ וְשִׁמָּמוֹן, שֶׁאָדָם תּוֹהֶא וּמִשְׁתּוֹמֵם עַל בֹּהוּ שֶׁבָּהּ׃

תהו. אשטורדי״שון בְּלַעַ״ז׃

בהו. לְשׁוֹן רִקּוּת וְצָדוּ׃

על פני תהום. עַל פְּנֵי הַמַּיִם שֶׁעַל הָאָרֶץ׃

ורוח אלהים מרחפת. כְּסֵא הַכָּבוֹד עוֹמֵד בָּאֲוִיר וּמְרַחֵף עַל פְּנֵי הַמַּיִם בְּרוּחַ פִּיו שֶׁל הַקָּבָ״ה וּבְמַאֲמָרוֹ, כְּיוֹנָה הַמְרַחֶפֶת עַל הַקֵּן, אקוב״טיר בְּלַעַ״ז׃

ג׳ **וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי אוֹר וַיְהִי־אוֹר׃**

ד׳ **וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־הָאוֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ׃**

וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל. אַף בָּזֶה אָנוּ צְרִיכִין לִדְבְרֵי אַגָּדָה, רָאָהוּ שֶׁאֵינוֹ כְּדַאי לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ רְשָׁעִים, וְהִבְדִּילוֹ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ כָּךְ פָּרְשֵׁהוּ, רָאָהוּ כִּי טוֹב, וְאֵין נָאֶה לוֹ וְלַחֹשֶׁךְ שֶׁיִּהְיוּ מִשְׁתַּמְּשִׁים בְּעֵרְבוּבְיָא, וְקָבַע לָזֶה תְּחוּמוֹ בַּיּוֹם, וְלָזֶה תְּחוּמוֹ בַּלַּיְלָה׃

ה׳ **וַיִּקְרָא אֱלֹהִים | לָאוֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם אֶחָד׃ {פ}**

יום אחד. לְפִי סֵדֶר לְשׁוֹן הַפָּרָשָׁה הָיָה לוֹ לִכְתֹּב יוֹם רִאשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב בִּשְׁאָר הַיָּמִים שֵׁנִי, שְׁלִישִׁי, רְבִיעִי, לָמָּה כָּתַב אֶחָד? לְפִי שֶׁהָיָה הַקָּבָ״ה יָחִיד בְּעוֹלָמוֹ, שֶׁלֹּא נִבְרְאוּ הַמַּלְאָכִים עַד יוֹם שֵׁנִי, כָּךְ מְפֹרָשׁ בִּבְרֵ״ר׃

ו׳ **וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם וִיהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם׃**

יהי רקיע. יֶחֱזַק הָרָקִיעַ, שֶׁאַף עַל פִּי שֶׁנִּבְרְאוּ שָׁמַיִם בְּיוֹם א׳ עֲדַיִן לַחִים הָיוּ וְקָרְשׁוּ בַּשֵּׁנִי מִגַּעֲרַת הַקָּבָ״ה בְּאָמְרוֹ יְהִי רָקִיעַ, וְזֶהוּ שֶׁכָּתַב (איוב כ״ו) עַמּוּדֵי שָׁמַיִם יְרוֹפָפוּ — כָּל יוֹם רִאשׁוֹן, וּבַשֵּׁנִי יִתְמְהוּ מִגַּעֲרָתוֹ, כְּאָדָם שֶׁמִּשְׁתּוֹמֵם וְעוֹמֵד מִגַּעֲרַת הַמְאַיִם עָלָיו׃

בתוך המים. בְּאֶמְצַע הַמַּיִם, שֶׁיֵּשׁ הֶפְרֵשׁ בֵּין מַיִם הָעֶלְיוֹנִים לָרָקִיעַ כְּמוֹ בֵּין הָרָקִיעַ לַמַּיִם שֶׁעַל הָאָרֶץ, הָא לְמַדְתָּ, שֶׁהֵם תְּלוּיִים בְּמַאֲמָרוֹ שֶׁל מֶלֶךְ׃

ז׳ וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ וַיְהִי־כֵן׃

ויעש אלהים את הרקיע. תִּקְּנוֹ עַל עָמְדוֹ, וְהִיא עֲשִׂיָתוֹ, כְּמוֹ וְעָשְׂתָה אֶת צַפְרְנֶיהָ (דברים כ״א)׃

מעל לרקיע. עַל הָרָקִיעַ לֹא נֶאֱמַר אֶלָּא מֵעַל לָרָקִיעַ, לְפִי שֶׁהֵן תְּלוּיִין בָּאֲוִיר. וּמִפְּנֵי מָה לֹא נֶאֱמַר כִּי טוֹב בְּיוֹם שֵׁנִי? לְפִי שֶׁלֹּא הָיָה נִגְמָר מְלֶאכֶת הַמַּיִם עַד יוֹם שְׁלִישִׁי, וַהֲרֵי הִתְחִיל בָּהּ בְּשֵׁנִי, וְדָבָר שֶׁלֹּא נִגְמַר אֵינוֹ בִּמְלוֹאוֹ וְטוֹבוֹ; וּבַשְּׁלִישִׁי שֶׁנִּגְמַר מְלֶאכֶת הַמַּיִם וְהִתְחִיל וְנִגְמַר מְלֶאכָה אֲחֶרֶת, כָּפַל בּוֹ כִּי טוֹב שְׁתֵּי פְּעָמִים, אַחַת לִגְמַר מְלֶאכֶת הַשֵּׁנִי וְאַחַת לִגְמַר מְלֶאכֶת הַיּוֹם׃

ח׳ וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ שָׁמָיִם וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי׃ {פ}

ויקרא אלהים לרקיע שמים. שָׁא מַיִם, שָׁם מַיִם, אֵשׁ וּמַיִם, שֶׁעֵרְבָן זֶה בָּזֶה וְעָשָׂה מֵהֶם שָׁמַיִם׃

ט׳ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־מָקוֹם אֶחָד וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה וַיְהִי־כֵן׃

יקוו המים. שֶׁהָיוּ שְׁטוּחִין עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ וְהִקְוָם בָּאוֹקְיָנוֹס הוּא הַיָּם הַגָּדוֹל שֶׁבְּכָל הַיַּמִּים׃

י׳ וַיִּקְרָא אֱלֹהִים | לַיַּבָּשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃

קרא ימים. וַהֲלֹא יָם אֶחָד הוּא? אֶלָּא אֵינוֹ דוֹמֶה טַעַם דָּג הָעוֹלֶה מִן הַיָּם בְּעַכּוֹ לְטַעַם דָּג הָעוֹלֶה מִן הַיָּם בְּאַסְפַּמְיָא׃

י״א וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן׃

תדשא הארץ דשא עשב. לֹא דֶּשֶׁא לְשׁוֹן עֵשֶׂב וְלֹא עֵשֶׂב לְשׁוֹן דֶּשֶׁא, וְלֹא הָיָה לְשׁוֹן הַמִּקְרָא לוֹמַר תַּעֲשִׂיב הָאָרֶץ, שְׁמִינֵי דְּשָׁאִים מִתְחַלְּקִין, כָּל אֶחָד לְעַצְמוֹ נִקְרָא עֵשֶׂב פְּלוֹנִי, וְאֵין לָשׁוֹן לַמְדַבֵּר לוֹמַר דֶּשֶׁא פְּלוֹנִי, שֶׁלְּשׁוֹן דֶּשֶׁא הוּא לִבְיאַת הָאָרֶץ כְּשֶׁהִיא מִתְמַלֵּאת בִּדְשָׁאִים׃

תדשא הארץ. תִּתְמַלֵּא וְתִתְכַּסֶּה לְבוּשׁ עֲשָׂבִים. בִּלְשׁוֹן לַעַז נִקְרָא דֶּשֶׁא ארבריז, כֵּלָן בְּעַרְבּוּבְיָא, וְכָל שֹׁרֶשׁ לְעַצְמוֹ נִקְרָא עֵשֶׂב׃

מזריע זרע. שֶׁיְּגַדֵּל בּוֹ זַרְעוֹ לְזֹרֵעַ מִמֶּנּוּ בְּמָקוֹם אַחֵר׃

עץ פרי. שֶׁיְּהֵא טַעַם הָעֵץ כְּטַעַם הַפְּרִי, וְהִיא לֹא עָשְׂתָה כֵן, אֶלָּא וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ עֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי וְלֹא הָעֵץ פְּרִי, לְפִיכָךְ כְּשֶׁנִּתְקַלֵּל אָדָם עַל עֲוֹנוֹ נִפְקְדָה גַּם הִיא עַל עֲוֹנָהּ וְנִתְקַלְּלָה׃

אשר זרעו בו. הֵן גַּרְעִינִי כָל פְּרִי שֶׁמֵּהֶן הָאִילָן צוֹמֵחַ כְּשֶׁנּוֹטְעִין אוֹתוֹ׃

י״ב וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ עֹשֶׂה־פְּרִי אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃

ותוצא הארץ וגו׳. אַע״פ שֶׁלֹּא נֶאֱמַר לְמִינֵהוּ בַּדְּשָׁאִין בְּצִוּוּיֵיהֶן, שָׁמְעוּ שֶׁנִּצְטַוּוּ הָאִילָנוֹת עַל כָּךְ, נָשְׂאוּ ק״ך בְּעַצְמָן, כְּמִפְרָשׁ בָּאַגָּדָה בִּשְׁחִיטַת חֻלִּין׃

י״ג וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי׃ {פ}

י״ד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים׃

יהי מארת וגו׳. מִיּוֹם רִאשׁוֹן נִבְרְאוּ וּבָרְבִיעִי צִוָּה עֲלֵיהֶם לְהִתָּלוֹת בָּרָקִיעַ, וְכֵן כָּל תּוֹלְדוֹת שָׁמַיִם וָאָרֶץ נִבְרְאוּ מִיּוֹם רִאשׁוֹן, וְכָל אֶחָד וְאֶחָד נִקְבַּע בַּיּוֹם שֶׁנִּגְזַר עָלָיו, הוּא שֶׁכָּתוּב אֵת הַשָּׁמַיִם, לְרַבּוֹת תּוֹלְדוֹתֵיהֶם, וְאֵת הָאָרֶץ, לְרַבּוֹת תּוֹלְדוֹתֶיהָ׃

יהי מארת. חָסֵר וָי״ו כְּתִיב, עַל שֵׁהוּא יוֹם מְאֻרָה לְפֹל אַסְכָּרָה בַּתִּינוֹקוֹת, הוּא שֶׁשָּׁנִינוּ בְּד׳ הָיוּ מִתְעַנִּים עַל אַסְכָּרָה שֶׁלֹּא תִּפֹּל בַּתִּינוֹקוֹת׃

להבדיל בין היום ובין הלילה. מִשֶּׁנִּגְנַז הָאוֹר הָרִאשׁוֹן, אֲבָל בְּשִׁבְעַת יְמֵי בְרֵאשִׁית שִׁמְּשׁוּ הָאוֹר וְהַחֹשֶׁךְ הָרִאשׁוֹנִים יַחַד בֵּין בַּיּוֹם וּבֵין בַּלַּיְלָה׃

והיו לאותות. כְּשֶׁהַמְּאוֹרוֹת לוֹקִין, סִימָן רַע הוּא לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר מֵאֹתוֹת הַשָּׁמַיִם אַל תֵּחָתּוּ (ירמיה י׳), בַּעֲשׂוֹתְכֶם רְצוֹן הַקָּבָ״ה אֵין אַתֶּם צְרִיכִין לְדָאג מִן הַפֻּרְעָנוּת׃

ולמועדים. עַל שֵׁם הֶעָתִיד, שֶׁעֲתִידִים יִשְׂרָאֵל לְהִצְטַוּוֹת עַל הַמּוֹעֲדוֹת וְהֵם נִמְנִים לְמוֹלַד הַלְּבָנָה׃

ולימים. שִׁמּוּשׁ הַחַמָּה חֲצִי יוֹם וְשִׁמּוּשׁ הַלְּבָנָה חֲצִיוֹ, הֲרֵי יוֹם שָׁלֵם׃

ושנים. לְסוֹף שס״ה יָמִים (ס״א וּרְבִיעַ יוֹם), יִגְמְרוּ מַהֲלָכָתָם בְּי״ב מַזָּלוֹת הַמְּשֻׁרְתִים אוֹתָם, וְהִיא שָׁנָה, וְחוֹזְרִים וּמַתְחִילִים פַּעַם שְׁנִיָּה לְסַבֵּב בַּגַּלְגַּל כְּמַהֲלָכָן הָרִאשׁוֹן׃

ט״ו וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת֙ בִּרְקִ֣יעַ הַשָּׁמַ֔יִם לְהָאִ֖יר עַל־הָאָ֑רֶץ וַיְהִי־כֵֽן׃

והיו למאורת. עוֹד זֹאת יְשַׁמְּשׁוּ, שֶׁיֵּאִירוּ לָעוֹלָם׃

ט״ז וַיַּ֣עַשׂ אֱלֹהִ֔ים אֶת־שְׁנֵ֥י הַמְּאֹרֹ֖ת הַגְּדֹלִ֑ים אֶת־הַמָּאוֹר֙ הַגָּדֹ֣ל לְֽמֶמְשֶׁ֣לֶת הַיּ֔וֹם וְאֶת־הַמָּאוֹ֙ר הַקָּטֹ֔ן לְֽמֶמְשֶׁ֖לֶת הַלַּ֑יְלָה וְאֵ֖ת הַכּוֹכָבִֽים׃

המארת הגדולים. שָׁוִים נִבְרְאוּ וְנִתְמַעֲטָה הַלְּבָנָה עַל שֶׁקִּטְרְגָה וְאָמְרָה א״א לִשְׁנֵי מְלָכִים שֶׁיִּשְׁתַּמְּשׁוּ בְּכֶתֶר אֶחָד׃

ואת הכוכבים. עַל יְדֵי שֶׁמִּעֵט אֶת הַלְּבָנָה הִרְבָּה צְבָאָיהָ לְהָפִיס דַּעְתָּהּ׃

י״ז וַיִּתֵּ֥ן אֹתָ֛ם אֱלֹהִ֖ים בִּרְקִ֣יעַ הַשָּׁמָ֑יִם לְהָאִ֖יר עַל־הָאָֽרֶץ׃

י״ח וְלִמְשֹׁל֙ בַּיּ֣וֹם וּבַלַּ֔יְלָה וּלְהַבְדִּ֖יל בֵּ֣ין הָאֹ֑ור וּבֵ֣ין הַחֹ֔שֶׁךְ וַיַּ֖רְא אֱלֹהִ֥ים כִּי־טֽוֹב׃

י״ט וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום רְבִיעִֽי׃ {פ}

כ׳ וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים יִשְׁרְצ֤וּ הַמַּ֙יִם֙ שֶׁ֣רֶץ נֶ֔פֶשׁ חַיָּ֖ה וְעוֹף֙ יְעוֹפֵ֣ף עַל־הָאָ֔רֶץ עַל־פְּנֵ֖י רְקִ֣יעַ הַשָּׁמָֽיִם׃

נפש חיה. שֶׁיְּהֵא בָהּ חַיּוּת׃

שרץ. כָּל דָּבָר חַי שֶׁאֵינוֹ גָּבוֹהַּ מִן הָאָרֶץ קָרוּי שֶׁרֶץ׃ בָּעוֹף, כְּגוֹן זְבוּבִים, בַּשְּׁקָצִים, כְּגוֹן נְמָלִים וְחִפּוּשִׁים וְתוֹלָעִים, בַּבְּרִיּוֹת, כְּגוֹן חֹלֶד וְעַכְבָּר וְחֹמֶט וְכַיּוֹצֵא בָהֶם, וְכָל הַדָּגִים׃

כ״א וַיִּבְרָ֣א אֱלֹהִ֗ים אֶת־הַתַּנִּינִם֙ הַגְּדֹלִ֔ים וְאֵת֙ כָּל־נֶ֣פֶשׁ הַחַיָּ֔ה ׀ הָרֹמֶ֖שֶׁת אֲשֶׁ֣ר שָׁרְצ֑וּ הַמַּ֙יִם֙ לְמִינֵהֶ֔ם וְאֵת֙ כָּל־עֹ֣וף כָּנָ֔ף לְמִינֵ֑הוּ וַיַּ֖רְא אֱלֹהִ֥ים כִּי־טֽוֹב׃

התנינם. דָּגִים גְּדוֹלִים שֶׁבַּיָּם, וּבְדִבְרֵי אַגָּדָה הוּא לִוְיָתָן וּבֶן זוּגוֹ שֶׁבְּרָאָם זָכָר וּנְקֵבָה וְהָרַג אֶת הַנְּקֵבָה וּמְלָחָהּ לַצַּדִּיקִים לֶעָתִיד לָבֹא, שֶׁאִם יִפְרוּ וְיִרְבּוּ לֹא יִתְקַיֵּם הָעוֹלָם בִּפְנֵיהֶם׃

נפש החיה. שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַיּוּת׃

כ״ב וַיְבָ֣רֶךְ אֹתָ֔ם אֱלֹהִ֖ים לֵאמֹ֑ר פְּר֤וּ וּרְבוּ֙ וּמִלְא֣וּ אֶת־הַמַּ֔יִם בַּיַּמִּ֖ים וְהָעֹ֥וף יֵרֶב֙ בָּאָֽרֶץ׃

ויברך אותם. לְפִי שֶׁמְּחַסְּרִים אוֹתָם וְצָדִין מֵהֶם וְאוֹכְלִין אוֹתָם, הַצְּרִכוּ לִבְרָכָה, וְאַף הַחַיּוֹת הֻצְרְכוּ לִבְרָכָה, אֶלָּא מִפְּנֵי הַנָּחָשׁ שֶׁעָתִיד לְקַלְלָה, לְכָךְ לֹא בֵּרְכָן, שֶׁלֹּא יְהֵא הוּא בִּכְלָל׃

פרו. לְ׳ פְּרֵי כְּלוֹ׳ עֲשׂוּ פֵּרוֹת׃

ורבו. אִם לֹא אָמַר אֶלָּא פְּרוּ, הָיָה אֶחָד מוֹלִיד אֶחָד וְלֹא יוֹתֵר, וּבָא וּרְבוּ שֶׁאֶחָד מוֹלִיד הַרְבֵּה׃

כ״ג וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום חֲמִישִֽׁי׃ {פ}

כ״ד וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים תֹּוצֵ֤א הָאָ֙רֶץ֙ נֶ֣פֶשׁ חַיָּ֔ה לְמִינָ֖הּ בְּהֵמָ֣ה וָרֶ֑מֶשׂ וְחַיְתוֹ־אֶ֖רֶץ לְמִינָ֑הּ וַיְהִי־כֵֽן׃

תוצא הארץ. הוּא שֶׁפֵּרַשְׁתִּי שֶׁהַכֹּל נִבְרָא מִיּוֹם רִאשׁוֹן, וְלֹא הֻצְרְכוּ אֶלָּא לְהוֹצִיאָם׃

נפש חיה. שֶׁיֵּשׁ בָּהּ חַיּוּת׃

ורמש. הֵם שְׁרָצִים, שֶׁהֵם נְמוּכִים וְרוֹמְשִׂים עַל הָאָרֶץ וְנִרְאִים כְּאִלּוּ נִגָּרְרִים שֶׁאֵין הִלּוּכָן נָכֹר. כָּל לְשׁוֹן רֶמֶשׂ וְשֶׁרֶץ בִּלְשׁוֹנֵנוּ קונמו״ברייש בלע״ז׃

כ״ה וַיַּ֣עַשׂ אֱלֹהִ֗ים אֶת־חַיַּ֤ת הָאָ֙רֶץ֙ לְמִינָ֔הּ וְאֶת־הַבְּהֵמָ֖ה לְמִינָ֑הּ וְאֵת֙ כָּל־רֶ֣מֶשׂ הָֽאֲדָמָ֔ה לְמִינֵ֖הוּ וַיַּ֥רְא אֱלֹהִ֖ים כִּי־טֽוֹב׃

ויעש. תִּקָּנָם בְּצִבְיוֹנָם וּבְקוֹמָתָן׃

כ״ו וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֗ים נַעֲשֶׂ֤ה אָדָם֙ בְּצַלְמֵ֔נוּ כִּדְמוּתֵ֑נוּ וְיִרְדּוּ֙ בִּדְגַ֣ת הַיָּ֔ם וּבְעֹ֥וף הַשָּׁמַ֖יִם וּבַבְּהֵמָ֑ה וּבְכָל־הָאָ֗רֶץ וּבְכָל־הָרֶ֛מֶשׂ הָרֹמֵ֥שׂ עַל־הָאָֽרֶץ׃

נעשה אדם. עַנְוָתָנוּתוֹ שֶׁל הַקָּבָ״ה לָמַדְנוּ מִכָּאן, לְפִי שֶׁאָדָם הוּא בְּדִמּוּת הַמַּלְאָכִים וְיִתְקַנְּאוּ בוֹ, לְפִיכָךְ נִמְלַךְ בָּהֶם, וּכְשֶׁהוּא דָן אֶת הַמַּלְכִים הוּא נִמְלָךְ בְּפָמַלְיָא שֶׁלּוֹ, שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּאַחְאָב, שֶׁאָמַר לוֹ מִיכָה רָאִיתִי אֶת ה׳ יֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עוֹמְדִים עָלָיו מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ (מלכים א כ״ב), וְכִי יֵשׁ יָמִין וּשְׂמֹאל לְפָנָיו? אֶלָּא אֵלּוּ מַיְמִינִים לְזְכוּת וְאֵלּוּ מַשְׂמְאִילִים לְחוֹבָה, וְכֵן בִּגְזֵרַת עִירִין פִּתְגָמָא וּבְמֵאמַר קַדִּישִׁין שְׁאֵלְתָא (דניאל ד׳), אַף כָּאן בְּפָמַלְיָא שֶׁלּוֹ נָטַל רְשׁוּת, אָמַר לָהֶם יֵשׁ בָּעֶלְיוֹנִים כִּדְמוּתִי; אִם אֵין כִּדְמוּתִי בַּתַּחְתּוֹנִים חֲרִי יֵשׁ קִנְאָה בְּמַעֲשֶׂה בְרֵאשִׁית:

נעשה אדם. אַע״פְּ שֶׁלֹּא סִיְּעוּהוּ בִיצִירָתוֹ וְיֵשׁ מָקוֹם לַמִּינִים לִרְדּוֹת, לֹא נִמְנַע הַכָּתוּב מִלְּלַמֵּד דֶּרֶךְ אֶרֶץ וּמִדַּת עֲנָוָה שֶׁיְּהֵא הַגָּדוֹל נִמְלָךְ וְנוֹטֵל רְשׁוּת מִן הַקָּטָן; וְאִם כָּתַב אֶעֱשֶׂה אָדָם, לֹא לָמְדָנוּ שֶׁיְּהֵא מְדַבֵּר עִם בֵּית דִּינוֹ, אֶלָּא עִם עַצְמוֹ, וּתְשׁוּבַת הַמִּינִים כָּתַב בְּצִדּוֹ, וַיִּבְרָא אֶת הָאָדָם, וְלֹא כָתַב וַיִּבְרְאוּ:

בצלמנו. בִּדְפוּס שֶׁלָּנוּ:

כדמותנו. לְהָבִין וּלְהַשְׂכִּיל:

וירדו בדגת הים. יֵשׁ בַּלָּשׁוֹן הַזֶּה לָשׁוֹן רְדוּי וּלְשׁוֹן יְרִידָה; זָכָה, רוֹדֶה בַּחַיּוֹת וּבַבְּהֵמוֹת, לֹא זָכָה, נַעֲשֶׂה יָרוּד לִפְנֵיהֶם וְהַחַיָּה מוֹשֶׁלֶת בּוֹ:

כ״ז וַיִּבְרָא אֱלֹהִים | אֶת־הָאָדָם֙ בְּצַלְמ֔וֹ בְּצֶ֥לֶם אֱלֹהִ֖ים בָּרָ֣א אֹת֑וֹ זָכָ֥ר וּנְקֵבָ֖ה בָּרָ֥א אֹתָֽם׃

ויברא אלהים את האדם בצלמו. בִּדְפוּס הֶעָשׂוּי לוֹ, שֶׁהַכֹּל נִבְרָא בְּמַאֲמָר וְהוּא נִבְרָא בְּיָדַיִם, שֶׁנֶּאֱמַר וַתָּשֶׁת עָלַי כַּפֶּכָה (תהילים קל״ט); נַעֲשָׂה בְחוֹתָם כְּמַטְבֵּעַ הָעֲשׂוּיָה עַל יְדֵי רֹשֶׁם שֶׁקּוֹרִין קוי״ן בלע״ז וְכֵן הוּא אוֹמֵר תִּתְהַפֵּךְ כְּחֹמֶר חוֹתָם (איוב ל״ח):

בצלם אלהים ברא אותו. פֵּרֵשׁ לְךָ שֶׁאוֹתוֹ צֶלֶם הַמְתֻקָּן לוֹ, צֶלֶם דְּיוֹקָן יוֹצְרוֹ הוּא:

זכר ונקבה ברא אותם. וּלְהַלָּן הוּא אוֹמֵר וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו וגו׳ (בראשית ב׳)? מִדְרַשׁ אַגָּדָה שְׁנֵי פַּרְצוּפִים בִּבְרִיאָה רִאשׁוֹנָה, וְאַחַר כָּךְ חָלָקוֹ. וּפְשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא, כָּאן הוֹדִיעֲךָ שֶׁנִּבְרְאוּ שְׁנֵיהֶם בַּשִּׁשִּׁי וְלֹא פֵּי׳ לְךָ כֵּיצַד בְּרִיָּתָן, וּפֵרֵשׁ לְךָ בְּמָקוֹם אַחֵר:

כ״ח וַיְבָ֣רֶךְ אֹתָ֣ם אֱלֹהִ֔ים וַיֹּ֥אמֶר לָהֶ֖ם אֱלֹהִ֑ים פְּר֣וּ וּרְב֗וּ וּמִלְא֤וּ אֶת־הָאָ֙רֶץ֙ וְכִבְשֻׁ֔הָ וּרְד֗וּ בִּדְגַ֤ת הַיָּם֙ וּבְע֣וֹף הַשָּׁמַ֔יִם וּבְכָל־חַיָּ֖ה הָרֹמֶ֥שֶׂת עַל־הָאָֽרֶץ׃

וכבשה. חָסֵר וָי״ו לְלַמֶּדְךָ שֶׁהַזָּכָר כּוֹבֵשׁ אֶת הַנְּקֵבָה, שֶׁלֹּא תְהֵא יְצָאנִית, וְעוֹד לְלַמֶּדְךָ שֶׁהָאִישׁ שֶׁדַּרְכּוֹ לִכְבֹּשׁ מְצֻוֶּה עַל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה וְלֹא הָאִשָּׁה:

כ״ט וַיֹּ֣אמֶר אֱלֹהִ֔ים הִנֵּ֥ה נָתַ֛תִּי לָכֶ֖ם אֶת־כָּל־עֵ֣שֶׂב | זֹרֵ֣עַ זֶ֑רַע אֲשֶׁ֥ר עַל־פְּנֵ֖י כָּל־הָאָ֣רֶץ וְאֶת־כָּל־הָעֵ֞ץ אֲשֶׁר־בּ֤וֹ פְרִי־עֵץ֙ זֹרֵ֣עַ זָ֔רַע לָכֶ֥ם יִהְיֶ֖ה לְאָכְלָֽה׃

לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ. הִשְׁוָה לָהֶם בְּהֵמוֹת וְחַיּוֹת לְמַאֲכָל, וְלֹא הִרְשָׁה לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ לְהָמִית בְּרִיָּה וְלֶאֱכֹל בָּשָׂר, אַף כָּל יֶרֶק עֲשֵׂב יֹאכְלוּ יַחַד כֻּלָּם, וּכְשֶׁבָּאוּ בְנֵי נֹחַ הִתִּיר לָהֶם בָּשָׂר, שֶׁנֶּאֱמַר כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי וגו׳ כְּיֶרֶק עֵשֶׂב שֶׁהִתַּרְתִּי לְאָדָם הָרִאשׁוֹן נָתַתִּי לָכֶם אֶת כֹּל:

ל׳ וּלְכָל־חַיַּ֣ת הָאָ֗רֶץ וּלְכָל־עֹוף֙ הַשָּׁמַ֔יִם וּלְכֹ֖ל | רוֹמֵ֣שׂ עַל־הָאָ֑רֶץ אֲשֶׁר־בּ֤וֹ נֶ֙פֶשׁ֙ חַיָּ֔ה אֶת־כָּל־יֶ֥רֶק עֵ֖שֶׂב לְאָכְלָ֑ה וַיְהִי־כֵֽן׃

ל״א וַיַּ֣רְא אֱלֹהִ֗ים אֶת־כָּל־אֲשֶׁ֤ר עָשָׂה֙ וְהִנֵּה־טֹ֣וב מְאֹ֔ד וַיְהִי־עֶ֥רֶב וַיְהִי־בֹ֖קֶר יֹ֥ום הַשִּׁשִּֽׁי׃ {פ}

יום הששי. הוֹסִיף ה׳ בַּשִּׁשִּׁי בִּגְמַר מַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, לוֹמַר שֶׁהִתְנָה עִמָּהֶם, עַל מְנָת שֶׁיְּקַבְּלוּ עֲלֵיהֶם יִשְׂרָאֵל חֲמִשָּׁה חֻמְשֵׁי תוֹרָה. דָּבָר אַחֵר יוֹם הַשִּׁשִּׁי, כֻּלָּם תְּלוּיִם וְעוֹמְדִים עַד יוֹם הַשִּׁשִּׁי, הוּא ו׳ בְּסִיוָן הַמּוּכָן לְמַתַּן תּוֹרָה:

פרק ב׳

א׳ וַיְכֻלּ֤וּ הַשָּׁמַ֙יִם֙ וְהָאָ֔רֶץ וְכָל־צְבָאָֽם׃

ב׳ וַיְכַ֤ל אֱלֹהִים֙ בַּיֹּ֣ום הַשְּׁבִיעִ֔י מְלַאכְתֹּ֖ו אֲשֶׁ֣ר עָשָׂ֑ה וַיִּשְׁבֹּת֙ בַּיֹּ֣ום הַשְּׁבִיעִ֔י מִכָּל־מְלַאכְתֹּ֖ו אֲשֶׁ֥ר עָשָֽׂה׃

ויכל אלהים ביום השביעי. ר׳ שִׁמְעוֹן אוֹמֵר בָּשָׂר וָדָם, שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ עִתָּיו וּרְגָעָיו צָרִיךְ לְהוֹסִיף מֵחֹל עַל הַקֹּדֶשׁ, הַקָּבָ״ה שֶׁיּוֹדֵעַ עִתָּיו וּרְגָעָיו, נִכְנָס בּוֹ כְּחוּט הַשַּׂעֲרָה, וְנִרְאֶה כְּאִלּוּ כְלָה בוֹ בַּיּוֹם. דָּ״אַ מֶה הָיָה הָעוֹלָם חָסֵר? מְנוּחָה, בָּאת שַׁבָּת בָּאת מְנוּחָה, כָּלְתָה וְנִגְמְרָה הַמְּלָאכָה:

ג׳ וַיְבָ֤רֶךְ אֱלֹהִים֙ אֶת־יֹ֣ום הַשְּׁבִיעִ֔י וַיְקַדֵּ֖שׁ אֹתֹ֑ו כִּ֣י בֹ֤ו שָׁבַת֙ מִכָּל־מְלַאכְתֹּ֔ו אֲשֶׁר־בָּרָ֥א אֱלֹהִ֖ים לַעֲשֹׂ֥ות׃ {פ}

ויברך, ויקדש. בֵּרְכוֹ בַּמָּן, שֶׁכָּל יְמוֹת הַשָּׁבוּעַ יוֹרֵד לָהֶם עֹמֶר לַגֻּלְגֹּלֶת, וּבַשִּׁשִּׁי לָהֶם מִשְׁנֶה, וְקִדְּשׁוֹ בַּמָּן, שֶׁלֹּא יָרַד כְּלָל בְּשַׁבָּת, וְהַמִּקְרָא כָּתוּב עַל הֶעָתִיד:

אשר ברא אלהים לעשות. הַמְּלָאכָה שֶׁהָיְתָה רְאוּיָה לֵעָשׂוֹת בַּשַּׁבָּת, כָּפֵל וַעֲשָׂאָהּ בַּשִּׁשִּׁי כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּב״ר:

ד׳ אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבָּרְאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם:

אלה. הָאֲמוּרִים לְמַעְלָה:

תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה׳. לְמֶדֶךְ שֶׁכֻּלָּם נִבְרְאוּ בָרִאשׁוֹן. דָּבָר אַחֵר בְּהִבָּרְאָם, בְּה׳ בְּרָאָם, שְׁנֵי בְיָהּ ה׳ צוּר עוֹלָמִים (ישעיהו כ״ו), בְּב׳ אוֹתִיּוֹת הַלָּלוּ שֶׁל הַשֵּׁם יָצַר שְׁנֵי עוֹלָמִים, וְלְמֶדֶךְ כָּאן שֶׁהָעוֹלָם הַזֶּה נִבְרָא בְּהֵ״א, רָמְזוּ שֶׁיֵּרְדוּ לְמַטָּה לְרָאוֹת שַׁחַת כְּהֵ״א זֹאת שֶׁפְּתוּמָה מִכָּל צְדָדִים וּפְתוּחָה לְמַטָּה לָרֶדֶת דֶּרֶךְ שָׁם:

ה׳ וְכֹל | שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח כִּי לֹא הִמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים עַל־הָאָרֶץ וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה:

טרם יהיה בארץ. כָּל טֶרֶם שֶׁמַּמְקֹרָא לְשׁוֹן עַד לֹא הוּא, וְאֵינוֹ לְשׁוֹן קֹדֶם, וְאֵינוֹ נִפְעָל לוֹמַר הִטְרִים, כַּאֲשֶׁר יֹאמַר הִקְדִּים וְזֶה מוֹכִיחַ, וְעוֹד אַחֵר כִּי טֶרֶם יִצְמַח, תִּירְאוּן (שמות ט) עֲדַיִן לֹא תִירְאוּן, וְאַף זֶה תִּפְרֹשׁ עֲדַיִן לֹא הָיָה בָּאָרֶץ, כְּשֶׁנִּגְמְרָה בְּרִיאַת הָעוֹלָם בַּשִּׁשִּׁי קֹדֶם שֶׁנִּבְרָא אָדָם, וְכָל עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמַח, עֲדַיִן לֹא צָמַח, וּבְג׳ שֶׁפָּתוּב תּוֹצֵא הָאָרֶץ, לֹא יָצְאוּ, אֶלָּא עַל פֶּתַח קַרְקַע עָמְדוּ עַד יוֹם שִׁשִּׁי:

כי לא המטיר. וּמַ״ט לֹא הִמְטִיר? לְפִי שֶׁאָדָם אֵין לַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה, וְאֵין מַכִּיר בְּטוֹבָתָם שֶׁל גְּשָׁמִים, וּכְשֶׁבָּא אָדָם וְיָדַע שֶׁהֵם צֹרֶךְ לָעוֹלָם, הִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם וְיָרְדוּ וְצָמְחוּ הָאִילָנוֹת וְהַדְּשָׁאִים:

ה׳ אלהים. ה׳ הוּא שְׁמוֹ, אֱלֹהִים שֶׁהוּא שַׁלִּיט וְשׁוֹפֵט עַל כֹּל, וְכֵן פֵּרוּשׁ זֶה בְּכָל מָקוֹם לְפִי פְּשׁוּטוֹ, ה׳ שֶׁהוּא אֱלֹהִים:

ו׳ וְאֵד יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאֲדָמָה:

ואד יעלה. לְעִנְיַן בְּרִיאָתוֹ שֶׁל אָדָם, הֶעֱלָה הַתְּהוֹם וְהִשְׁקָה עֲנָנִים לִשְׁרוֹת הֶעָפָר וְנִבְרָא אָדָם, כְּגַבֵּל זֶה, שֶׁנּוֹתֵן מַיִם וְאַחַ״כ לָשׁ אֶת הָעִפָּה, אַף כָּאן, וְהִשְׁקָה, וְאַחַ״כ וַיִּיצֶר:

ז׳ וַיִּיצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה:

וייצר. שְׁתֵּי יְצִירוֹת, יְצִירָה לָעוֹלָם הַזֶּה וִיצִירָה לְתְחִיַּת הַמֵּתִים, אֲבָל בַּבְּהֵמָה שֶׁאֵינָהּ עוֹמֶדֶת לַדִּין לֹא נִכְתַּב בִּיצִירָתָהּ שְׁנֵי יוּדֵי״ן:

עפר מן האדמה. צָבַר עָפְרוֹ מִכָּל הָאֲדָמָה מֵאַרְבַּע רוּחוֹת, שֶׁכָּל מָקוֹם שֶׁיָּמוּת שָׁם תְּהֵא קוֹלַטְתּוֹ לִקְבוּרָה. דְּ״א נָטַל עָפְרוֹ מִמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר בּוֹ מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִי (שמות כ׳), הַלְוַאי תִּהְיֶה לוֹ כַּפָּרָה וְיוּכַל לַעֲמֹד:

ויפח באפיו. עֲשָׂאוֹ מִן הַתַּחְתּוֹנִים וּמִן הָעֶלְיוֹנִים, גּוּף מִן הַתַּחְתּוֹנִים וּנְשָׁמָה מִן הָעֶלְיוֹנִים, לְפִי שֶׁבְּיוֹם רִאשׁוֹן נִבְרְאוּ שָׁמַיִם וָאָרֶץ, בַּשֵּׁנִי בָּרָא רָקִיעַ לָעֶלְיוֹנִים, בַּשְּׁלִישִׁי תִּרְאֶה הַיַּבָּשָׁה לַתַּחְתּוֹנִים, בָּרְבִיעִי בָּרָא מְאוֹרוֹת לָעֶלְיוֹנִים, בַּחֲמִישִׁי יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם לַתַּחְתּוֹנִים, הֵזִקַּק בַּשִּׁשִּׁי לִבְרִיאוֹת בּוֹ בָּעֶלְיוֹנִים וּבַתַּחְתּוֹנִים, וְאִם לָאו יֵשׁ קִנְאָה בְּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית, שֶׁיִּהְיוּ אֵלּוּ רַבִּים עַל אֵלּוּ בִּבְרִיאַת יוֹם אֶחָד:

לנפש חיה. אַף בְּהֵמָה וְחַיָּה נִקְרְאוּ נֶפֶשׁ חַיָּה, אַף זוֹ שֶׁל אָדָם חַיָּה שֶׁבְּכֻלָּן, שֶׁנִּתּוֹסֵף בּוֹ דֵּעָה וְדִבּוּר:

ח׳ וַיִּטַּע יְהוָה אֱלֹהִים גַּן־בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם וַיָּשֶׂם שָׁם אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר:

מקדם. בְּמִזְרָחוֹ שֶׁל עֵדֶן נָטַע אֶת הַגָּן. וְאִם תֹּאמַר, חֲרֵי כְבָר כָּתַב וַיִּבְרָא אֶת הָאָדָם וְגוֹ׳, רָאִיתִי בִּבְרֵיתָא שֶׁל ר״א בְּנוֹ שֶׁל ר׳ יוֹסֵי הַגְּלִילִי מל״ב מִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרֶשֶׁת, וְזוֹ אַחַת מֵהֶן, כְּלָל שֶׁלְּאַחֲרָיו מַעֲשֶׂה הוּא פָּרְטוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן, וַיִּבְרָא אֶת הָאָדָם וְהוּ כְּלָל, סָתַם בְּרִיאָתוֹ מֻהֵיכָן וְסָתַם מַעֲשָׂיו, חָזַר וּפֵרֵשׁ וַיִּיצֶר ה׳ אֱלֹהִים וְגוֹ׳, וַיִּצְמַח לוֹ גַּן עֵדֶן וַיַּנִּיחֵהוּ בְּגַן עֵדֶן וַיַּפֵּל עָלָיו תַּרְדֵּמָה, הַשּׁוֹמֵעַ סָבוּר שֶׁהוּא מַעֲשֶׂה אַחֵר, וְאֵינוֹ אֶלָּא פָּרְטוֹ שֶׁל רִאשׁוֹן; וְכֵן אֵצֶל הַבְּהֵמָה חָזַר וְכָתַב וַיִּצֶר ה׳ וגו׳ מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה, כְּדֵי לְפָרֵשׁ וַיָּבֵא אֶל הָאָדָם לִקְרוֹת שָׁם וּלְלַמֵּד עַל הָעוֹפוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הָרָקִק:

ט׳ וַיַּצְמַח יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־עֵץ נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע:

ויצמח. לְעִנְיַן הַגַּן הַכָּתוּב מְדַבֵּר:

בתוך הגן. בְּאֶמְצַע:

י׳ וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים:

י״א שָׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן הוּא הַסֹּבֵב אֵת כָּל־אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר־שָׁם הַזָּהָב׃

פישון. הוּא נִילוּס נְהַר מִצְרַיִם, וְעַל שֵׁם שֶׁמֵּימָיו מִתְבָּרְכִין וְעוֹלִין וּמַשְׁקִין אֶת הָאָרֶץ נִקְרָא פִּישׁוֹן כְּמוֹ וּפָשׁוּ פָּרָשָׁיו (חבקוק א׳) דָּ״אַ פִּישׁוֹן, שֶׁהוּא מְגַדֵּל פְּשָׁתָן, שֶׁנֶּאֱמַר עַל מִצְרַיִם (ישעיהו י״ט) וּבֹשׁוּ עֹבְדֵי פִּשְׁתִּים׃

י״ב וּזְהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב שָׁם הַבְּדֹלַח וְאֶבֶן הַשֹּׁהַם׃

י״ג וְשֵׁם־הַנָּהָר הַשֵּׁנִי גִּיחוֹן הוּא הַסּוֹבֵב אֵת כָּל־אֶרֶץ כּוּשׁ׃

גיחון. שֶׁהָיָה הוֹלֵךְ וְהוֹמֶה, וְהֶמְיָתוֹ גְּדוֹלָה מְאֹד, כְּמוֹ כִּי יִגַּח (שמות כ״א), שֶׁמְּנַגֵּחַ וְהוֹלֵךְ וְהוֹמֶה׃

י״ד וְשֵׁם הַנָּהָר הַשְּׁלִישִׁי חִדֶּקֶל הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת אַשּׁוּר וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פְּרָת׃

חדקל. שֶׁמֵּימָיו חַדִּין וְקַלִּין׃

פרת. שֶׁמֵּימָיו פָּרִין וְרַבִּין וּמַבְרִין אֶת הָאָדָם׃ **כוש ואשור.** עֲדַיִן לֹא הָיוּ, וְכָתַב הַמִּקְרָא עַל שֵׁם הֶעָתִיד׃

קדמת אשור. לְמִזְרָחָהּ שֶׁל אַשּׁוּר׃

הוא פרת. הֶחָשׁוּב עַל כֻּלָּם, הַנִּזְכָּר עַל שֵׁם א״י׃

ט״ו וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם וַיַּנִּחֵהוּ בְּגַן־עֵדֶן לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ׃

ויקח. לְקָחוֹ בִּדְבָרִים נָאִים וּפִתָּהוּ לְכָנֵס (בראשית רבה)׃

ט״ז וַיְצַו יְהוָה אֱלֹהִים עַל־הָאָדָם לֵאמֹר מִכֹּל עֵץ־הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל׃

י״ז וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת׃

י״ח וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לֹא־טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה־לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃

לא טוב היות וגו׳. שֶׁלֹּא יֹאמְרוּ שְׁתֵּי רְשׁוּיוֹת הֵן, הַקָּבָ״ה יָחִיד בָּעֶלְיוֹנִים וְאֵין לוֹ זוּג, וְזֶה יָחִיד בַּתַּחְתּוֹנִים וְאֵין לוֹ זוּג (בראשית רבה)׃

עזר כנגדו. זָכָה — עֵזֶר; לֹא זָכָה — כְּנֶגְדּוֹ לְהַלָּחֵם׃

י״ט וַיִּצֶר יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל־עוֹף הַשָּׁמָיִם וַיָּבֵא אֶל־הָאָדָם לִרְאוֹת מַה־יִּקְרָא־לוֹ וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא־לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ׃

וייצר מן האדמה. הִיא יְצִירָה הִיא עֲשִׂיָּה הָאֲמוּרָה לְמַעְלָה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת חַיַּת הָאָרֶץ וְגוֹ׳, אֶלָּא בָּא וּפֵרֵשׁ שֶׁהָעוֹפוֹת נִבְרְאוּ מִן הָרָקִק, לְפִי שֶׁאָמַר לְמַעְלָה מִן הַמַּיִם נִבְרְאוּ וְכָאן אָמַר מִן הָאָרֶץ נִבְרְאוּ (חולין כ״ז), וְעוֹד לְמֶדְךָ כָּאן שֶׁבִּשְׁעַת יְצִירָתָן מִיָּד בּוֹ בַּיּוֹם הֻבִיאָם אֶל הָאָדָם לִקְרוֹת לָהֶם שֵׁם. וּבְדִבְרֵי אַגָּדָה יְצִירָה זוֹ לְשׁוֹן רִדּוּי וְכִבּוּשׁ, כְּמוֹ כִּי תָצוּר אֶל עִיר (דברים כ״ד), שֶׁכְּבָשָׁן תַּחַת יָדוֹ שֶׁל אָדָם (בראשית רבה)׃

וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו׳. סָרְסֵהוּ וּפָרְשֵׁהוּ, כֹּל נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם שֵׁם, הוּא שְׁמוֹ לְעוֹלָם׃

כ׳ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת לְכָל־הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם לֹא־מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃

ולאדם לא מצא עזר. ויפל ה׳ אלהים תרדמה. כְּשֶׁהֻבִיאָן הֻבִיאָן לְפָנָיו כָּל מִין וָמִין זָכָר וּנְקֵבָה, אָמַר לְכֻלָּם יֵשׁ בֶּן זוּג וְלִי אֵין בֶּן זוּג, מִיָּד וַיַּפֵּל (בראשית רבה)׃

כ״א וַיַּפֵּל יְהוָה אֱלֹהִים | תַּרְדֵּמָה עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה׃

מצלעותיו. מִפְּטָרָיו, כְּמוֹ וּלְצֶלַע הַמִּשְׁכָּן (שמות כ״ו), זֶהוּ שֶׁאָמְרוּ שְׁנֵי פַּרְצוּפִים נִבְרְאוּ (עירובין י״ז)׃

ויסגור. מְקוֹם הַחֲתָךְ׃

ויישן ויקח. שֶׁלֹּא יִרְאֶה חֲתִיכַת הַבָּשָׂר שֶׁמִּמֶּנּוּ נִבְרֵאת וְתִתְבַּזֶּה עָלָיו׃

כ״ב וַיֹּ֨אמֶר יְהוָ֜ה אֱלֹהִ֗ים | אֶת־הָאָדָם֙ מִמֶּ֔נּוּ לָדַ֖עַת טֽוֹב־וָרָ֑ע וְעַתָּ֗ה פֶּן־יִשְׁלַ֤ח יָדוֹ֙ וְלָקַ֣ח גַּם֮ מֵעֵץ֒ הַֽחַיִּים֙ וְאָכַ֣ל וָחַ֔י לְעֹלָ֖ם׃

ויבן. כְּבִנְיָן, רְחָבָה מִלְּמַטָּה וּקְצָרָה מִלְּמַעְלָה לְקַבֵּל הַוָּלָד כְּאוֹצָר שֶׁל חִטִּים, שֶׁהוּא רָחָב מִלְּמַטָּה וְקָצָר מִלְּמַעְלָה שֶׁלֹּא יַכְבִּיד מַשָּׂאוֹ עַל קִירוֹתָיו׃

ויבן את הצלע לאשה. לִהְיוֹת אִשָּׁה, כְּמוֹ וַיַּעַשׂ אוֹתוֹ גִּדְעוֹן לְאֵפוֹד (שופטים ח׳), לִהְיוֹת אֵפוֹד׃

כ״ג וַיֹּ֣אמֶר הָאָדָם֮ זֹ֣את הַפַּ֣עַם עֶ֣צֶם מֵֽעֲצָמַ֗י וּבָשָׂר֙ מִבְּשָׂרִ֔י לְזֹ֖את יִקָּרֵ֣א אִשָּׁ֑ה כִּ֥י מֵאִ֖ישׁ לֻקְחָ֥ה זֹּֽאת׃

זאת הפעם. מְלַמֵּד שֶׁבָּא אָדָם עַל כָּל בְּהֵמָה וְחַיָּה, וְלֹא נִתְקָרְרָה דַּעְתּוֹ בָּהֶם (יבמות ס״ג)׃

לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו׳. לָשׁוֹן נוֹפֵל עַל לָשׁוֹן מִכָּאן שֶׁנִּבְרָא הָעוֹלָם בִּלְשׁוֹן הַקֹּדֶשׁ (בראשית רבה)׃

כ״ד עַל־כֵּ֗ן יַֽעֲזָב־אִ֛ישׁ אֶת־אָבִ֥יו וְאֶת־אִמּ֖וֹ וְדָבַ֣ק בְּאִשְׁתּ֑וֹ וְהָי֖וּ לְבָשָׂ֥ר אֶחָֽד׃

על כן יעזב איש. רוּחַ הַקֹּדֶשׁ אוֹמְרָה כֵּן לֶאֱסֹר עַל בְּנֵי נֹחַ הָעֲרָיוֹת (סנהדרין נ״ז)׃

לבשר אחד. הַוָּלָד נוֹצָר עַל יְדֵי שְׁנֵיהֶם וְשָׁם נַעֲשֶׂה בְּשָׂרָם אֶחָד (שם נ״ח)׃

כ״ה וַיִּֽהְי֥וּ שְׁנֵיהֶ֖ם עֲרוּמִּ֑ים הָאָדָ֥ם וְאִשְׁתּ֖וֹ וְלֹ֥א יִתְבּוֹשָֽׁשׁוּ׃

ולא יתבוששו. שֶׁלֹּא הָיוּ יוֹדְעִים דֶּרֶךְ צְנִיעוּת לְהַבְחִין בֵּין טוֹב לָרָע, וְאַע״פ שֶׁנִּתְּנָה בּוֹ דֵּעָה לְקָרוֹת לוֹ שֵׁמוֹת, לֹא נִתַּן בּוֹ יֵצֶר הָרָע עַד אָכְלוֹ מִן הָעֵץ וְנִכְנַס בּוֹ יֵצֶר הָרָע וְיָדַע מַה בֵּין טוֹב לָרָע (בראשית רבה)׃

פרק ג׳

א וְהַנָּחָ֗שׁ הָיָ֤ה עָרוּם֙ מִכֹּל֙ חַיַּ֣ת הַשָּׂדֶ֔ה אֲשֶׁ֥ר עָשָׂ֖ה יְהוָ֣ה אֱלֹהִ֑ים וַיֹּ֙אמֶר֙ אֶל־הָֽאִשָּׁ֔ה אַ֚ף כִּֽי־אָמַ֣ר אֱלֹהִ֔ים לֹ֥א תֹאכְל֖וּ מִכֹּ֥ל עֵֽץ־הַגָּֽן׃

והנחש היה ערום. מָה עִנְיָן זֶה לְכָאן? הָיָה לוֹ לִסְמֹךְ וַיַּעַשׂ לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם, אֶלָּא לְמֻדְרָךְ מֵאֵיזוֹ עֵצָה קָפַץ הַנָּחָשׁ עֲלֵיהֶם, רָאָה אוֹתָם עֲרֻמִּים וְעוֹסְקִים בְּתַשְׁמִישׁ לְעֵין כֹּל וְנִתְאַוָּה לָהּ׃

ערום מכל. לְפִי עָרְמָתוֹ וּגְדֻלָּתוֹ הָיְתָה מַפָּלָתוֹ, עָרוּם מִכֹּל, אָרוּר מִכֹּל (בראשית רבה)׃

אף כי אמר וגו׳. שְׁמָא אָמַר לָכֶם לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל וְגוֹ׳, וְאַע״פ שֶׁרָאָה אוֹתָם אוֹכְלִים מִשָּׁאָר פֵּרוֹת, הִרְבָּה עָלָיו דְּבָרִים כְּדֵי שֶׁתִּשְׁתַּבֵּשׁ וְיָבֹא לְדַבֵּר בְּאוֹתוֹ הָעֵץ׃

ב וַתֹּ֥אמֶר הָאִשָּׁ֖ה אֶל־הַנָּחָ֑שׁ מִפְּרִ֥י עֵֽץ־הַגָּ֖ן נֹאכֵֽל׃

ג וּמִפְּרִ֣י הָעֵץ֮ אֲשֶׁ֣ר בְּתוֹךְ־הַגָּן֒ אָמַ֣ר אֱלֹהִ֗ים לֹ֤א תֹאכְלוּ֙ מִמֶּ֣נּוּ וְלֹ֥א תִגְּעוּ־בּ֖וֹ פֶּן־תְּמֻתֽוּן׃

ולא תגעו בו. הוֹסִיפָה עַל הַצִּוּוּי, לְפִיכָךְ בָּאָה לִידֵי גֵּרָעוֹן, הוּא שֶׁנֶּאֱמַר אַל תּוֹסֵף עַל דְּבָרָיו (משלי ל׳)׃

ד וַיֹּ֥אמֶר הַנָּחָ֖שׁ אֶל־הָאִשָּׁ֑ה לֹא־מ֖וֹת תְּמֻתֽוּן׃

לא מות תמותון. דְּחָפָהּ עַד שֶׁנָּגְעָה בּוֹ, אָמַר לָהּ כְּשֵׁם שֶׁאֵין מִיתָה בִּנְגִיעָה, כָּךְ אֵין מִיתָה בַּאֲכִילָה (בראשית רבה)׃

ה כִּ֣י יֹדֵ֣עַ אֱלֹהִ֗ים כִּ֚י בְּי֣וֹם אֲכָלְכֶ֣ם מִמֶּ֔נּוּ וְנִפְקְחוּ֙ עֵינֵיכֶ֔ם וִֽהְיִיתֶ֖ם כֵּֽאלֹהִ֑ים יֹדְעֵ֥י טֽוֹב־וָרָֽע׃

כי ידע. כָּל אֻמָּן שׂוֹנֵא אֶת בְּנֵי אַמְּנוּתוֹ, מִן הָעֵץ אָכַל וּבָרָא אֶת הָעוֹלָם (בראשית רבה)׃

והייתם כאלהים. יוֹצְרֵי עוֹלָמוֹת (בראשית רבה)׃

ו וַתֵּ֣רֶא הָאִשָּׁ֗ה כִּ֤י טוֹב֙ הָעֵ֣ץ לְמַאֲכָ֔ל וְכִ֥י תַאֲוָה־ה֖וּא לָעֵינַ֑יִם וְנֶחְמָ֤ד הָעֵץ֙ לְהַשְׂכִּ֔יל וַתִּקַּ֥ח מִפִּרְי֖וֹ וַתֹּאכַ֑ל וַתִּתֵּ֥ן גַּם־לְאִישָׁ֖הּ עִמָּ֥הּ וַיֹּאכַֽל׃

ותרא האשה. רָאֲתָה דְּבָרָיו שֶׁל נָחָשׁ וְהֶנְאוּ לָהּ וְהֶאֱמִינַתּוּ (בראשית רבה)׃

כי טוב העץ. לִהְיוֹת כֵּאלֹהִים׃

וכי תאוה הוא לעינים. כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָהּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם׃

ונחמד להשכיל. כְּמוֹ שֶׁאָמַר לָהּ יוֹדְעֵי טוֹב וָרָע:

ותתן גם לאישה. שֶׁלֹּא תָּמוּת הִיא וְיִחְיֶה הוּא, וְיִשָּׂא אַחֶרֶת:

גם. לְרַבּוֹת בְּהֵמָה וְחַיָּה:

ז׳ **וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת:**

ותפקחנה וגו׳. לְעִנְיַן הַחָכְמָה דִּבֵּר הַכָּתוּב וְלֹא לְעִנְיַן רְאִיָּה מַמָּשׁ, וְסוֹף הַמִּקְרָא מוֹכִיחַ:

וידעו כי עירמים הם. אַף הַסּוּמָא יוֹדֵעַ כְּשֶׁהוּא עָרוּם, אֶלָּא מַהוּ וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם? מִצְוָה אַחַת הָיְתָה בְיָדָם וְנִתְעָרְטְלוּ הֵימֶנָּה (בראשית רבה):

עלה תאנה. הוּא הָעֵץ שֶׁאָכְלוּ מִמֶּנּוּ, בַּדָּבָר שֶׁנִּתְקַלְקְלוּ בּוֹ נִתְקָנוּ (סנהדרין ע׳), אֲבָל שְׁאָר הָעֵצִים מְנָעוּם מִלְּטֹל עֲלֵיהֶם. וּמִפְּנֵי מָה לֹא נִתְפָּרְסָם הָעֵץ? שֶׁאֵין הַקָּבָ״ה חָפֵץ לְהוֹנוֹת בְּרִיָּה, שֶׁלֹּא יְכַלִּימוּהָ וְיֹאמְרוּ זֶהוּ שֶׁלָּקָה הָעוֹלָם עַל יָדוֹ, מִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא:

ח׳ **וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל יְהוָה אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגָּן:**

וישמעו. יֵשׁ מִדְרָשֵׁי אַגָּדָה רַבִּים וּכְבָר סִדְּרוּם רַבּוֹתֵינוּ עַל מְכוֹנָם בְּב״ר וּבְשְׁאָר מִדְרָשׁוֹת; וַאֲנִי לֹא בָאתִי אֶלָּא לְפָשׁוּטוֹ שֶׁל מִקְרָא וּלְאַגָּדָה הַמְיֻשֶּׁבֶת דִּבְרֵי הַמִּקְרָא דָּבָר דָּבוּר עַל אָפְנָיו: **וישמעו.** מַה שָּׁמְעוּ? שָׁמְעוּ אֶת קוֹל הַקָּבָ״ה שֶׁהָיָה מִתְהַלֵּךְ בַּגָּן:

לרוח היום. לְאוֹתוֹ רוּחַ שֶׁהַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה לְשָׁם, וְזוֹ הִיא מַעֲרָבִית; שֶׁלְּפָנוֹת עֶרֶב חַמָּה בַּמַּעֲרָב, וְהֵם סָרְחוּ בָּעֲשִׂירִית (סנהדרין ל״ח):

ט׳ **וַיִּקְרָא יְהוָה אֱלֹהִים אֶל־הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה:**

איכה. יוֹדֵעַ הָיָה הֵיכָן הוּא אֶלָּא לְכָנֵס עִמּוֹ בִּדְבָרִים, שֶׁלֹּא יְהֵא נִבְהָל לְהָשִׁיב אִם יַעֲנִישֵׁהוּ פִּתְאוֹם (בראשית רבה), וְכֵן בְּקַיִן אָמַר לוֹ אֵי הֶבֶל אָחִיךָ (בראשית ד), וְכֵן בִּבְלְעָם מִי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה עִמָּךְ (במדבר כ״ב), לְכָנֵס עִמָּהֶם בִּדְבָרִים, וְכֵן בְּחִזְקִיָּה בִּשְׁלוּחֵי מְרֹאדַךְ בִּלְאֲדָן:

י׳ **וַיֹּאמֶר אֶת־קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַגָּן וָאִירָא כִּי־עֵירֹם אָנֹכִי וָאֵחָבֵא:**

י״א **וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵירֹם אָתָּה הֲמִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבִלְתִּי אֲכָל־מִמֶּנּוּ אָכָלְתָּ:**

מי הגיד לך. מֵאַיִן לְךָ לָדַעַת מַה בֹּשֶׁת יֵשׁ בְּעוֹמֶד עָרוֹם?

המן העץ. בְּתָמִיהָ:

י״ב **וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הִוא נָתְנָה־לִּי מִן־הָעֵץ וָאֹכֵל:**

אשר נתתה עמדי. כָּאן כָּפַר בַּטּוֹבָה (עבודה זרה ה):

י״ג **וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לָאִשָּׁה מַה־זֹּאת עָשִׂית וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי וָאֹכֵל:**

השיאני. הִטְעָנִי, כְּמוֹ אַל יַשִּׁיא אֶתְכֶם חִזְקִיָּהוּ (דברי הימים ב׳ ל״ב):

י״ד **וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים | אֶל־הַנָּחָשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹּאת אָרוּר אַתָּה מִכֹּל הַבְּהֵמָה וּמִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה עַל־גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכַל כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ:**

כי עשית זאת. מִכָּאן שֶׁאֵין מְהַפְּכִים בְּזְכוּתוֹ שֶׁל מֵסִית, שֶׁאִלּוּ שְׁאָלוּ לָמָּה עָשִׂיתָ זֹּאת? הָיָה לוֹ לְהָשִׁיב דִּבְרֵי הָרַב וְדִבְרֵי הַתַּלְמִיד דִּבְרֵי מִי שׁוֹמְעִין? (סנהדרין כ״ט):

מכל הבהמה ומכל חית השדה. אִם מִבְּהֵמָה נִתְקַלֵּל מֵחַיָּה לֹא כָּל שֶׁכֵּן, הֶעֱמִידוּ רַבּוֹתֵינוּ מִדְרָשׁ זֶה בְּמַסֶּכֶת בְּכוֹרוֹת (דף ח׳) לְלַמֵּד שֶׁיְּמֵי עִבּוּרוֹ שֶׁל נָחָשׁ שְׁבַע שָׁנִים:

על גחונך תלך. רַגְלַיִם הָיוּ לוֹ וְנִקְצְצוּ:

ט״ו **וְאֵיבָה | אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זַרְעֲךָ וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב: {ס}**

ואיבה אשית. אַתָּה לֹא נִתְכַּוַּנְתָּ אֶלָּא שֶׁיְּמוּת אָדָם כְּשֶׁיֹּאכַל הוּא תְּחִלָּה וְתִשָּׁא אֶת חַוָּה, וְלֹא בָאתָ לְדַבֵּר אֶל חַוָּה תְּחִלָּה אֶלָּא לְפִי שֶׁהַנָּשִׁים קַלּוֹת לְהִתְפַּתּוֹת וְיוֹדְעוֹת לְפַתּוֹת אֶת בַּעֲלֵיהֶן, לְפִיכָךְ וְאֵיבָה אָשִׁית:

ישופך. יְכַתֶּתְךָ (סוטה ט׳) כְּמוֹ וָאֶכֹּת אֹתוֹ (דברים ט), וְתַרְגּוּמוֹ וְשָׁפִית יָתֵי׳:

ואתה תשופנו עקב. לֹא יִהְיֶה לְךָ קוֹמָה וְתִשְׁכְּנוּ בַּעֲקֵבוֹ, וְאַף מִשָּׁם תְּמִיתֶנּוּ, וּלְשׁוֹן תְּשׁוּפֶנּוּ כְּמוֹ נָשַׁף בָּהֶם (ישעיהו מ׳) כְּשֶׁהַנָּחָשׁ בָּא לִנְשֹׁךְ הוּא נוֹשֵׁף כְּמִין שְׁרִיקָה וּלְפִי שֶׁהַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַלָּשׁוֹן כְּתִיב לְשׁוֹן נְשִׁיפָה בִּשְׁנֵיהֶם׃

ט״ז אֶל־הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ וְהֹרֹנֵךְ בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֶל־אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ וְהוּא יִמְשָׁל־בָּךְ׃ {ס}

עצבונך. זֶה צַעַר גִּדּוּל בָּנִים (עירובין ק׳)׃

והרנך. זֶה צַעַר הָעִבּוּר׃

בעצב תלדי בנים. זֶה צַעַר הַלֵּדָה׃

ואל אישך תשוקתך. לְתַשְׁמִישׁ, וְאַעַפ״כְּ אֵין לָךְ מֵצַח לְתָבְעוֹ בַּפֶּה, אֶלָּא הוּא יִמְשָׁל בָּךְ, הַכֹּל מִמֶּנּוּ וְלֹא מִמֵּךְ׃

תשוקתך. תַּאֲוָתֵךְ, כְּמוֹ נֶפֶשׁ שׁוֹקֶקָה (ישעיהו כ״ט)׃

י״ז וּלְאָדָם אָמַר כִּי־שָׁמַעְתָּ לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ וַתֹּאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃

ארורה האדמה בעבורך. מַעֲלָה לְךָ דְּבָרִים אֲרוּרִים, כְּגוֹן זְבוּבִים, פַּרְעוֹשִׁים וּנְמָלִים, מָשָׁל לְיוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה וְהַבְּרִיּוֹת מְקַלְלוֹת שָׁדִים שֶׁיָּנַק מֵהֶם׃

י״ח וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת־עֲשֶׂב הַשָּׂדֶה׃

וקוץ ודרדר תצמיח לך. הָאָרֶץ כְּשֶׁתִּזָּרֵעֶנָּה מִינֵי זְרָעִים, תַּצְמִיחַ קוֹץ וְדַרְדַּר קַנְדָּס וַעֲכָבִיוֹת, וְהֵן נֶאֱכָלִין עַל יְדֵי תִּקּוּן (ביצה ל״ד)׃

ואכלת את עשב השדה. וּמַה קְּלָלָה הִיא זוֹ? וַהֲלֹא בַּבְּרָכָה נֶאֱמַר לוֹ הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב זֹרֵעַ זָרַע וְגוֹ׳? אֶלָּא מָה אָמוּר כָּאן בְּרֹאשׁ הָעִנְיָן אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן תֹּאכְלֶנָּה, וְאַחַר הָעִצָּבוֹן וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ לָךְ, כְּשֶׁתִּזָּרֵעֶנָּה קְטָנִית אוֹ יַרְקוֹת גִּנָּה הִיא תַּצְמִיחַ לְךָ קוֹצִים וְדַרְדָּרִים וּשְׂאֵר עִשְׂבֵי הַשָּׂדֶה וְעַל כָּרְחֲךָ תֹּאכְלֵם׃

י״ט בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוּבְךָ אֶל־הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לֻקָּחְתָּ כִּי־עָפָר אַתָּה וְאֶל־עָפָר תָּשׁוּב׃

בזעת אפיך. לְאַחַר שֶׁתִּטְרַח בּוֹ הַרְבֵּה׃

כ׳ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הִוא הָיְתָה אֵם כָּל־חָי׃

ויקרא האדם. חָזַר הַכָּתוּב לְעִנְיָנוֹ הָרִאשׁוֹן וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת, וְלֹא הִפְסִיק אֶלָּא לְלַמֶּדְךָ שֶׁעַל יְדֵי קְרִיאַת שֵׁמוֹת נִזְדַּוְּגָה לוֹ חַוָּה, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב וּלְאָדָם לֹא מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ, לְפִיכָךְ, וַיַּפֵּל תַּרְדֵּמָה, וְעַל יְדֵי שֶׁכָּתַב וַיְהִיו עֲרוּמִים, סָמַךְ לוֹ פָּרָשַׁת הַנָּחָשׁ, לְהוֹדִיעֲךָ שֶׁמִּתּוֹךְ שֶׁרָאָה עֶרְוָתָהּ וְרָאָה אוֹתָם עֲסוּקִים בְּתַשְׁמִישׁ נִתְאַוָּה לָהּ וּבָא עֲלֵיהֶם בְּמַחֲשָׁבָה וּבְמַרְמָה׃

חוה. נוֹפֵל עַל לְשׁוֹן חַיָּה, שֶׁמְּחַיָּה אֶת וַלְדוֹתֶיהָ, כַּאֲשֶׁר תֹּאמַר מֶה הִוָּה לָאָדָם (קהלת ב׳), בִּלְשׁוֹן הָיָה׃

כ״א וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם׃ {פ}

כתנות עור. יֵשׁ דִּבְרֵי אַגָּדָה אוֹמְרִים חֲלָקִים כְּצִפֹּרֶן הָיוּ מְדֻבָּקִים עַל עוֹרָן וְי״א דָּבָר הַבָּא מִן הָעוֹר, כְּגוֹן צֶמֶר הָאַרְנָבִים שֶׁהוּא רַךְ וְחָם וְעָשָׂה לָהֶם כֻּתָּנוֹת מִמֶּנּוּ׃

כ״ב וַיֹּאמֶר | יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמֶּנּוּ לָדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה | פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וָחַי לְעֹלָם׃

היה כאחד ממנו. הֲרֵי הוּא יָחִיד בַּתַּחְתּוֹנִים כְּמוֹ שֶׁאֲנִי יָחִיד בָּעֶלְיוֹנִים, וּמַה הִיא יְחִידוּתוֹ? לָדַעַת טוֹב וָרָע, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בִּבְהֵמָה וְחַיָּה

ועתה פן ישלח ידו. וּמְשַׁיְּחֵיהּ לְעוֹלָם הֲרֵי הוּא קָרוֹב לְהַטְעוֹת הַבְּרִיּוֹת אַחֲרָיו, וְלוֹמַר אַף הוּא אֱלוֹהַּ. וְיֵשׁ מִדְרָשֵׁי אַגָּדָה, אֲבָל אֵין מְיַשָּׁבִין עַל פְּשׁוּטוֹ׃

כ״ג וַיְשַׁלְּחֵהוּ יְהוָה אֱלֹהִים מִגַּן־עֵדֶן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם׃

כ״ד וַיְגָרֶשׁ אֶת־הָאָדָם וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרֻבִים וְאֵת לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לִשְׁמֹר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ הַחַיִּים׃ {ס}

מקדם לגן עדן. בְּמִזְרָחוֹ שֶׁל גַּן עֵדֶן חוּץ לַגַּן׃

את הכרובים. מַלְאֲכֵי חַבָּלָה׃

החרב המתהפכת. וְלָהּ לַהַט לְאַיֵּם עָלָיו מִלְּכָנֵס עוֹד לַגַּן תַּרְגּוּם לַהַט שְׁנַן, כְּמוֹ שָׁלַף שְׁנָנָא וּבִלְשׁוֹן לַעַז לא״מא וּמִדְרָשֵׁי אַגָּדָה יֵ״שׁ, וַאֲנִי אֵינִי בָּא אֶלָּא לְפָשׁוּטוֹ:

פרק ד׳

א׳ וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־יְהוָה:

והאדם ידע. כְּבָר קֹדֶם הָעִנְיָן שֶׁל מַעְלָה, קֹדֶם שֶׁחָטָא וְנִטְרַד מִגַּן עֵדֶן, וְכֵן הַהֶרְיוֹן וְהַלֵּדָה, שֶׁאִם כָּתַב וַיֵּדַע אָדָם, נִשְׁמַע שֶׁלְּאַחַר שֶׁנִּטְרַד הָיוּ לוֹ בָּנִים:

קין. עַל שֵׁם קָנִיתִי:

את ה׳. כְּמוֹ עִם ה׳, כְּשֶׁבָּרָא אוֹתִי וְאֶת אִישִׁי, הוּא לְבַדּוֹ בְּרָאָנוּ אֲבָל בָּזֶה שֻׁתָּפִים אָנוּ עִמּוֹ (נדה ל״א):

את קין את אחיו את הבל. ג׳ אֶתִּים רִבּוּיִים הֵם, מְלַמֵּד, שֶׁתְּאוֹמָה נוֹלְדָה עִם קַיִן, וְעִם הֶבֶל נוֹלְדוּ שְׁתַּיִם, לָכֵן נֶאֱמַר וַתֹּסֶף (בראשית רבה):

ב׳ וַתֹּסֶף לָלֶדֶת אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל וַיְהִי־הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה:

רעה צאן. לְפִי שֶׁנִּתְקַלְּלָה הָאֲדָמָה פֵּרֵשׁ לוֹ מֵעֲבוֹדָתָהּ:

ג׳ וַיְהִי מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַיהוָה:

מפרי האדמה. מִן הַגָּרוּעַ, וְיֵשׁ אַגָּדָה שֶׁאוֹמֶרֶת זֶרַע פִּשְׁתָּן הָיָה:

ד׳ וְהֶבֶל הֵבִיא גַם־הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ וּמֵחֶלְבֵהֶן וַיַּשַׁע יְהוָה אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ:

וישע. וַיִּפֶן, וְכֵן וְאֶל מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה – לֹא פָנָה, וְכֵן וְלֹא יִשְׁעֶה (ישעיהו י״ז) – לֹא יִפְנֶה, וְכֵן שְׁעֵה מֵעָלָיו (איוב י״ד) פְּנֵה מֵעָלָיו:

וישע. יֶרְדָּה אֵשׁ וְלִחֲכָה מִנְחָתוֹ:

ה׳ וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיִּחַר לְקַיִן מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו:

ו׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־קַיִן לָמָּה חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ:

ז׳ הֲלוֹא אִם־תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל־בּוֹ:

הלא אם תיטיב. כְּתַרְגּוּמוֹ פֵּרוּשׁוֹ:

לפתח חטאת רובץ. לְפֶתַח קִבְרְךָ חֶטְאֲךָ שָׁמוּר:

ואליך תשוקתו. שֶׁל חַטָּאת הוּא יֵצֶר הָרָע, תָּמִיד שׁוֹקֵק וּמִתְאַוֶּה לְהַכְשִׁילְךָ:

ואתה תמשל בו. אִם תִּרְצֶה תִּתְגַּבֵּר עָלָיו:

ח׳ וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ:

ויאמר קין אל הבל. נִכְנַס עִמּוֹ בְּדִבְרֵי רִיב וּמַצָּה לְהִתְעוֹלֵל עָלָיו לְהָרְגוֹ. וְיֵשׁ בָּזֶה מִדְרְשֵׁי אַגָּדָה, אַךְ זֶה יִשּׁוּבוֹ שֶׁל מִקְרָא:

ט׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי:

אי הבל אחיך. לְכָנֵס עִמּוֹ בְּדִבְרֵי נַחַת, אוּלַי יָשׁוּב וְיֹאמַר: אֲנִי הֲרַגְתִּיו וְחָטָאתִי לְךָ:

לא ידעתי. נַעֲשָׂה כְּגוֹנֵב דַּעַת הָעֶלְיוֹנָה:

השומר אחי. לְשׁוֹן תֻּמַּהּ הוּא, וְכֵן כָּל ה״א הַנְּקוּדָה בַּחֲטַף פַּתָּח:

י׳ וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה:

דמי אחיך. דָּמוֹ וְדַם זַרְעִיּוֹתָיו. דָּבָר אַחֵר, שֶׁעָשָׂה בּוֹ פְּצָעִים הַרְבֵּה, שֶׁלֹּא הָיָה יוֹדֵעַ מֵהֵיכָן נַפְשׁוֹ יוֹצְאָה (סנהדרין ל״ז):

י״א וְעַתָּה אָרוּר אַתָּה מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־פִּיהָ לָקַחַת אֶת־דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדֶךָ׃

ארור אתה מן האדמה. יוֹתֵר מִמַּה שֶׁנִּתְקַלְּלָה הִיא כְּבָר בַּעֲוֹנָהּ, וְגַם בָּזוֹ הוֹסִיפָה לַחֲטֹא,

אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך וגו׳. וְהִנְנִי מוֹסִיף לָהּ קְלָלָה אֶצְלְךָ, לֹא תֹסֶף תֵּת כֹּחָהּ׃

י״ב כִּי תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה לֹא־תֹסֶף תֵּת־כֹּחָהּ לָךְ נָע וָנָד תִּהְיֶה בָּאָרֶץ׃

נע ונד. אֵין לְךָ רְשׁוּת לָדוּר בְּמָקוֹם אֶחָד׃

י״ג וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־יְהוָה גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשֹׂא׃ *(בספרי ספרד ואשכנז מִנְּשׂוֹא)

עוני מנשוא. בְּתִמְיָהּ, אַתָּה טוֹעֵן עֲלִיּוֹנִים וְתַחְתּוֹנִים, וַעֲוֹנִי אֵי אֶפְשָׁר לְטָעֹן? (בראשית רבה)

י״ד הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר וְהָיִיתִי נָע וָנָד בָּאָרֶץ וְהָיָה כָּל־מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי׃

ט״ו וַיֹּאמֶר לוֹ יְהוָה לָכֵן כָּל־הֹרֵג קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם וַיָּשֶׂם יְהוָה לְקַיִן אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת־אֹתוֹ כָּל־מֹצְאוֹ׃

לכן כל הורג קין. זֶה אֶחָד מִן הַמִּקְרָאוֹת שֶׁקִּצְּרוּ דִּבְרֵיהֶם וְרָמְזוּ וְלֹא פֵּרְשׁוּ, לָכֵן כָּל הֹרֵג קַיִן לְשׁוֹן גְּעָרָה, כֹּה יֵעָשֶׂה לוֹ, כָּךְ וְכָךְ עָנְשׁוֹ וְלֹא פֵּרֵשׁ עָנְשׁוֹ׃

שבעתים יקם. אֵינִי רוֹצֶה לְהַנְקֵם מִקַּיִן עַכְשָׁו, לְסוֹף שִׁבְעָה דּוֹרוֹת אֲנִי נוֹקֵם נְקָמָתִי מִמֶּנּוּ, שֶׁיַּעֲמֹד לֶמֶךְ מִבְּנֵי בָנָיו וְיַהַרְגֵהוּ, וְסוֹף הַמִּקְרָא שֶׁאָמַר שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם, וְהִיא נְקַמַת הֶבֶל מִקַּיִן, לְמָדְנוּ שֶׁתְּחִלַּת מִקְרָא לְשׁוֹן גְּעָרָה הִיא, שֶׁלֹּא תְהֵא בְרִיָּה מַזִּיקָתוֹ, וְכֵיוָצֵא בּוֹ וַיֹּאמֶר דָּוִד כָּל מַכֵּה יְבֻסִי וְיִגַּע בַּצִּנּוֹר (שמואל ב ה׳), וְלֹא פֵּרֵשׁ מַה יֵּעָשֶׂה לוֹ, אֲבָל דִּבֵּר הַכָּתוּב בְּרֶמֶז כָּל מַכֵּה יְבֻסִי וְיִגַּע בַּצִּנּוֹר וְיִקָּרֵב אֶל הַשַּׁעַר וְיִכְבְּשֶׁנּוּ וְאֶת הָעִוְרִים וגו׳, וְגַם אוֹתָם יַכֶּה עַל אֲשֶׁר אָמְרוּ הָעִוֵּר וְהַפִּסֵּחַ לֹא יָבֹא דָּוִד אֶל תּוֹךְ הַבַּיִת – הַמַּכָּה אֶת אֵלּוּ אֲנִי אֶעֱשֶׂנּוּ רֹאשׁ וְשַׂר, כָּאן קָצַר דְּבָרָיו, וּבְדִבְרֵי הַיָּמִים פֵּרֵשׁ יִהְיֶה לְרֹאשׁ וּלְשָׂר׃

וישם ה׳ לקין אות. חָקַק לוֹ אוֹת מִשְּׁמוֹ בְּמִצְחוֹ. ס״א דָּבָר אַחֵר, כָּל מוֹצְאֵי יַהַרְגֵנִי, הַבְּהֵמוֹת וְהַחַיּוֹת, אֲבָל בְּנֵי אָדָם עֲדַיִן לֹא הָיוּ שֶׁיִּירָא מֵהֶם, רַק אָבִיו וְאִמּוֹ, וּמֵהֶם לֹא הָיָה יָרֵא שֶׁיַּהַרְגוּהוּ, אֶלָּא אָמַר עַד עַכְשָׁו הָיָה פַּחְדָּתִי עַל כָּל הַחַיּוֹת כְּמ״שׁ וּמוֹרַאֲכֶם וְגוֹ׳, וְעַכְשָׁו בִּשְׁבִיל עָוֹן זֶה לֹא יִירְאוּ מִמֶּנִּי הַחַיּוֹת וְיַהַרְגוּנִי, מִיָּד וַיָּשֶׂם ה׳ לְקַיִן אוֹת – הֶחֱזִיר אֶת מוֹרָאוֹ עַל הַחַיּוֹת׃

ט״ז וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי יְהוָה וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ־נוֹד קִדְמַת־עֵדֶן׃

ויצא קין. יָצָא בְּהַכְנָעָה כְּגוֹנֵב דַּעַת הָעֶלְיוֹנָה׃

בארץ נוד. בָּאֶרֶץ שֶׁכָּל הַגּוֹלִים נָדִים שָׁם׃

קדמת עדן. שָׁם גָּלָה אָבִיו כְּשֶׁגֵּרַשׁ מִגַּן עֵדֶן, שֶׁנֶּאֱמַר וַיְשַׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן אֶת שְׁמִירַת דֶּרֶךְ מְבוֹא הַגָּן, שֶׁיֵּשׁ לִלְמֹד שֶׁהָיָה אָדָם שָׁם, וּמָצִינוּ רוּחַ מִזְרָחִית קוֹלֶטֶת בְּכָל מָקוֹם אֶת הָרוּצְחִים שֶׁנֶּאֱמַר אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה וגומ׳, מִזְרָחָה שָׁמֶשׁ (דברים ד׳), דָּבָר אַחֵר בְּאֶרֶץ נוֹד, כָּל מָקוֹם שֶׁהוֹלֵךְ הָיְתָה הָאָרֶץ מִזְדַּעְזָעָה תַּחְתָּיו, וְהַבְּרִיּוֹת אוֹמְרִים סוּרוּ מֵעָלָיו, זֶהוּ שֶׁהָרַג אֶת אָחִיו׃

י״ז וַיֵּדַע קַיִן אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־חֲנוֹךְ וַיְהִי בֹּנֶה עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוֹךְ׃

ויהי קין בונה עיר ויקרא שם העיר לְזֵכֶר בְּנוֹ חֲנוֹךְ׃

י״ח וַיִּוָּלֶד לַחֲנוֹךְ אֶת־עִירָד וְעִירָד יָלַד אֶת־מְחוּיָאֵל וּמְחִיָיאֵל יָלַד אֶת־מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל יָלַד אֶת־לָמֶךְ׃

ועירד ילד. יֵשׁ מָקוֹם שֶׁהוּא אוֹמֵר בְּזָכָר הוֹלִיד וְיֵשׁ מָקוֹם שֶׁהוּא אוֹמֵר יָלַד, שֶׁהַלָּדָה מְשַׁמֶּשֶׁת שְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת, לֶדֶת הָאִשָּׁה נישׁ״טרא בְּלַעַז וּזְרִיעַת תּוֹלְדוֹת הָאִישׁ אינזי״ראר בְּלַעַז. כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר הוֹלִיד בִּלְשׁוֹן הִפְעִיל, מְדַבֵּר בְּלֶדֶת הָאִשָּׁה – פְּלוֹנִי הוֹלִיד אֶת אִשְׁתּוֹ בֵּן אוֹ בַת, כְּשֶׁהוּא אוֹמֵר יָלַד, מְדַבֵּר בִּזְרִיעַת הָאִישׁ׃

י״ט וַיִּקַּח־לוֹ לֶמֶךְ שְׁתֵּי נָשִׁים שֵׁם הָאַחַת עָדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית צִלָּה׃

ויקח לו למך. לֹא הָיָה לוֹ לִפְרֹשׁ כָּל זֶה, אֶלָּא לְלַמֵּדְנוּ מִסּוֹף הָעִנְיָן, שֶׁקִּיֵּם הַקָּבָ״ה הַבְטָחָתוֹ שֶׁאָמַר שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם קַיִן, עָמַד לֶמֶךְ לְאַחַר שֶׁהוֹלִיד בָּנִים וְעָשָׂה דּוֹר שְׁבִיעִי וְהָרַג אֶת קַיִן, זֶהוּ שֶׁאָמַר כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וגומ׳׃

שתי נשים. כָּךְ הָיָה דַּרְכָּן שֶׁל דּוֹר הַמַּבּוּל אַחַת לְפָרִיָּה וּרְבִיָּה וְאַחַת לְתַשְׁמִישׁ, זוֹ שֶׁהִיא לְתַשְׁמִישׁ מַשְׁקֶה כּוֹס שֶׁל עִקָּרִין כְּדֵי שֶׁתֵּעָקֵר וּמְקֻשָּׁטֶת כְּכַלָּה וּמַאֲכִילָהּ מַעֲדַנִּים, וַחֲבֵרְתָּהּ נְזוּפָה וַאֲבֵלָה כְּאַלְמָנָה, וְזֶהוּ שֶׁפֵּרֵשׁ אִיּוֹב רֹעָה עֲקָרָה לֹא תֵלֵד וְאַלְמָנָה לֹא יֵיטִיב (איוב כ״ד), כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּאַגָּדַת חֵלֶק

(וּבְנֵ״ר):

עדה. הִיא שֶׁל פְּרִיָּה וּרְבִיָּה עַל שֵׁם שֶׁמְּגַנָּה עָלָיו וּמוֹסֶרֶת מֵאֲצָלוֹ, עֲדָה תַּרְגּוּם שֶׁל סוּרָה:

צלה. הִיא שֶׁל תַּשְׁמִישׁ, עַל שֵׁם שֶׁיּוֹשֶׁבֶת תָּמִיד בְּצִלּוֹ, דִּבְרֵי אַגָּדָה הֵם בְּבְנֵ״ר:

כ׳ **וַתֵּלֶד עָדָה אֶת־יָבָל הוּא הָיָה אֲבִי יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה:**

אבי ישב אהל ומקנה. הוּא הָיָה הָרִאשׁוֹן לִרְוֹעֵי בְּהֵמוֹת בַּמִּדְבָּרוֹת, יוֹשֵׁב אֹהָלִים חֹדֶשׁ כָּאן וְחֹדֶשׁ כָּאן בְּשָׁבִיל מִרְעֵה צֹאנוֹ, וּכְשֶׁכָּלָה הַמִּרְעֶה בְּמָקוֹם זֶה הוֹלֵךְ וְתוֹקֵעַ אָהֳלוֹ בְּמָקוֹם אַחֵר. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה בּוֹנֶה בָתִּים לַעֲ״ז, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר סֵמֶל הַקִּנְאָה הַמַּקְנֶה (יחזקאל ח׳), וְכֵן אָחִיו תּוּפֵשׁ כִּנּוֹר וְעוּגָב לְזַמֵּר לַעֲ״ז:

כ״א **וְשֵׁם אָחִיו יוּבָל הוּא הָיָה אֲבִי כָּל־תֹּפֵשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב:**

כ״ב **וְצִלָּה גַם־הִוא יָלְדָה אֶת־תּוּבַל קַיִן לֹטֵשׁ כָּל־חֹרֶשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל וַאֲחֹת תּוּבַל־קַיִן נַעֲמָה:**

תובל קין. תּוֹבֵל אֻמָּנָתוֹ שֶׁל קַיִן, תּוּבָל לְשׁוֹן תַּבְלִין, תִּבֵּל וְהִתְקִין אֻמָּנוּתוֹ שֶׁל קַיִן לַעֲשׂוֹת כְּלֵי זַיִן לְרוֹצְחִים:

לטש כל חרש נחשת וברזל. מְחַדֵּד אֻמָּנוּת נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל כְּמוֹ יִלְטֹשׁ עֵינָיו לִי (איוב ט״ז). חוֹרֵשׁ אֵינוֹ לְשׁוֹן פֹּעֵל אֶלָּא לְשׁוֹן פּוֹעֵל, שֶׁהֲרֵי נָקוּד קָמָץ קָטָן וְטַעְמוֹ לְמַטָּה, כְּלוֹמַר, מְחַדֵּד וּמְצַחְצֵחַ כָּל כְּלֵי אֻמָּנוּת נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל:

נעמה. הִיא אִשְׁתּוֹ שֶׁל נֹחַ:

כ״ג **וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ לְנָשָׁיו עָדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קוֹלִי נְשֵׁי לֶמֶךְ הַאְזֵנָּה אִמְרָתִי כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְיֶלֶד לְחַבֻּרָתִי:**

שמען קולי. שֶׁהָיוּ פּוֹרְשׁוֹת מִמֶּנּוּ מִתַּשְׁמִישׁ, לְפִי שֶׁהָרַג אֶת קַיִן וְאֶת תּוּבַל קַיִן בְּנוֹ, שֶׁהָיָה לֶמֶךְ סוּמָא וְתוּבַל קַיִן מוֹשְׁכוֹ, וְרָאָה אֶת קַיִן וְנִדְמָה לוֹ כְּחַיָּה וְאָמַר לְאָבִיו לִמְשׁךְ בַּקֶּשֶׁת וַהֲרָגוֹ, וְכֵיוָן שֶׁיָּדַע שֶׁהוּא קַיִן זָקְנוֹ הִכָּה כַּף אֶל כַּף וְסָפַק אֶת בְּנוֹ בֵּינֵיהֶם וַהֲרָגוֹ, וְהָיוּ נָשָׁיו פּוֹרְשׁוֹת מִמֶּנּוּ וְהוּא מְפַיְסָן:

שמען קולי. לְהַשְׁמַע לִי לְתַשְׁמִישׁ, וְכִי אִישׁ אֲשֶׁר הָרַגְתִּי לְפִצְעִי הוּא נֶהֱרָג, וְכִי אֲנִי פְּצַעְתִּיו מַזִּיד שֶׁיִּהְיֶה הַפֶּצַע קָרוּי עַל שְׁמִי? וְיֶלֶד אֲשֶׁר הָרַגְתִּי, לְחַבֻּרָתִי נֶהֱרָג? כְּלוֹמַר, עַל יְדֵי חַבֻּרָתִי? בְּתִמְיָה, וַהֲלֹא שׁוֹגֵג אֲנִי וְלֹא מֵזִיד, לֹא זֶהוּ פִּצְעִי וְלֹא זֶהוּ חַבֻּרָתִי:

פצע. מַכַּת חֶרֶב אוֹ חֵץ מקא״דורה בְּלַעַז:

כ״ד **כִּי שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם־קָיִן וְלֶמֶךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה:**

כי שבעתים יקם קין. קַיִן שֶׁהָרַג מַזִּיד נִתְלָה לוֹ עַד שִׁבְעָה דוֹרוֹת, אֲנִי שֶׁהָרַגְתִּי שׁוֹגֵג לֹא כָּל שֶׁכֵּן שֶׁיִּתָּלֶה לִי שִׁבְעִיּוֹת הַרְבֵּה:

שבעים ושבעה. לְשׁוֹן רִבּוּי שִׁבְעִיּוֹת אָחֹז לוֹ, כָּךְ דָּרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא. וּמִדְרַשׁ בְּרֵאשִׁית רַבָּה לֹא הָרַג לֶמֶךְ כְּלוּם, וְנָשָׁיו פּוֹרְשׁוֹת מִמֶּנּוּ מִשֶּׁקִּימוּ פְּרִיָּה וּרְבִיָּה, לְפִי שֶׁנִּגְזְרָה גְּזֵרָה לְכַלּוֹת זַרְעוֹ שֶׁל קַיִן לְאַחַר שִׁבְעָה דוֹרוֹת, אָמְרוּ מָה אָנוּ יוֹלְדוֹת לַבֶּהָלָה? לְמָחָר הַמַּבּוּל בָּא וְשׁוֹטֵף אֶת הַכֹּל וְהוּא אוֹמֵר לָהֶן וְכִי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי? וְכִי אֲנִי הָרַגְתִּי אֶת הֶבֶל, שֶׁהָיָה אִישׁ בְּקוֹמָה וְיֶלֶד בַּשָּׁנִים, שֶׁיִּהְיֶה זַרְעִי כֻּלָּה בְּאוֹתוֹ עָוֹן? וּמַה קַיִן שֶׁהָרַג נִתְלָה לוֹ שִׁבְעָה דוֹרוֹת, אֲנִי שֶׁלֹּא הָרַגְתִּי, לֹא כָּ״שׁ שֶׁיִּתָּלוּ לִי שִׁבְעִיּוֹת הַרְבֵּה? וְזֶהוּ קַל וָחֹמֶר שֶׁל שְׁטוּת, אִם כֵּן אֵין הַקָּבָ״ה גּוֹבֶה אֶת חוֹבוֹ וּמְקַיֵּם אֶת דְּבָרוֹ:

כ״ה **וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שָׁת־לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת הֶבֶל כִּי הָרָגוֹ קָיִן:**

וידע אדם וגו׳. בָּא לוֹ לֶמֶךְ אֵצֶל אָדָם הָרִאשׁוֹן וְקִבֵּל עַל נָשָׁיו, אָמַר לָהֶם: וְכִי עֲלֵיכֶם לְדַקְדֵּק עַל גְּזֵרָתוֹ שֶׁל מָקוֹם? אַתֶּם עֲשׂוּ מִצְוָתְכֶם וְהוּא יַעֲשֶׂה אֶת שֶׁלּוֹ. אָמְרוּ לוֹ: קְשֹׁט עַצְמְךָ תְּחִלָּה, וַהֲלֹא פָּרְשָׁתְ מֵאִשְׁתְּךָ זֶה מֵאָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה מִשֶּׁנִּקְנְסָה מִיתָה עַל יָדְךָ: מִיָּד וַיֵּדַע אָדָם וְגוֹמֵר. וּמַהוּ עוֹד, לְלַמֵּד שֶׁנִּתּוֹסְפָה לוֹ תַּאֲוָה עַל תַּאֲוָתוֹ (בראשית רבה):

כ״ו **וּלְשֵׁת גַּם־הוּא יֻלַּד־בֵּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אֱנוֹשׁ אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם יְהוָה: {ס}**

אז הוחל. לְשׁוֹן חֲלִין, לִקְרֹא אֶת שְׁמוֹת הָאָדָם וְאֶת שְׁמוֹת הָעֲצַבִּים בִּשְׁמוֹ שֶׁל הַקָּבָ״ה לַעֲשׂוֹתָן עַ״ז וְלִקְרוֹתָן אֱלֹהוּת:

פרק ה׳

א׳ **זֶה סֵפֶר* *(כספרי תימן סֵפֶר בסמ״ך גדולה)* תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בָּרְא אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ:**

זה ספר תולדות אדם. זוֹ הִיא סְפִירַת תּוֹלְדוֹת אָדָם, וּמִדְרָשֵׁי אַגָּדָה יֵשׁ רַבִּים:

ביום ברא וגו׳. מַגִּיד שֶׁבַּיּוֹם שֶׁנִּבְרָא הוֹלִיד:

ב׳ זָכָר וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמָם אָדָם בְּיוֹם הִבָּרְאָם:

ג׳ וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת:

שלשים ומאת שנה. עַד כָּאן פָּרַשׁ מִן הָאִשָּׁה (בראשית רבה):

ד׳ וַיִּהְיוּ יְמֵי־אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֵׁת שְׁמֹנֶה מֵאֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:

ה׳ וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי אָדָם אֲשֶׁר־חַי תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיָּמֹת: {ס}

ו׳ וַיְחִי־שֵׁת חָמֵשׁ שָׁנִים וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־אֱנוֹשׁ:

ז׳ וַיְחִי־שֵׁת אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־אֱנוֹשׁ שֶׁבַע שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:

ח׳ וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־שֵׁת שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: {ס}

ט׳ וַיְחִי אֱנוֹשׁ תִּשְׁעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־קֵינָן:

י׳ וַיְחִי אֱנוֹשׁ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־קֵינָן חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:

י״א וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי אֱנוֹשׁ חָמֵשׁ שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: {ס}

י״ב וַיְחִי קֵינָן שִׁבְעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־מַהֲלַלְאֵל:

י״ג וַיְחִי קֵינָן אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־מַהֲלַלְאֵל אַרְבָּעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:

י״ד וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי קֵינָן עֶשֶׂר שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: {ס}

ט״ו וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־יָרֶד:

ט״ז וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־יֶרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:

י״ז וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: {ס}

י״ח וַיְחִי־יֶרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־חֲנוֹךְ:

י״ט וַיְחִי־יֶרֶד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־חֲנוֹךְ שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:

כ׳ וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־יֶרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: {ס}

כ״א וַיְחִי חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־מְתוּשָׁלַח:

כ״ב וַיִּתְהַלֶּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־מְתוּשָׁלַח שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:

כ״ג וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי חֲנוֹךְ חֲמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה׃

כ״ד וַיִּתְהַלֶּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים וְאֵינֶנּוּ כִּי־לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים׃ {ס}

ויתהלך חנוך. צַדִּיק הָיָה וְקַל בְּדַעְתּוֹ לָשׁוּב לְהַרְשִׁיעַ, לְפִיכָךְ מִהֵר הַקָּבָ״ה וְסִלְקוֹ וֶהֱמִיתוֹ קֹדֶם זְמַנּוֹ, וְזֶהוּ שֶׁשְּׁנָּה הַכָּתוּב בְּמִיתָתוֹ לִכְתֹּב וְאֵינֶנּוּ בָּעוֹלָם — לְמַלְאוֹת שְׁנוֹתָיו (בראשית רבה)׃

כי לקח אותו. לְפָנַי זְמַנּוֹ, כְּמוֹ הִנְנִי לֹקֵחַ מִמְּךָ אֶת מַחְמַד עֵינֶיךָ (יחזקאל כ״ד)׃

כ״ה וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח שֶׁבַע וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־לָמֶךְ׃

כ״ו וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמוֹנִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃

כ״ז וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי מְתוּשֶׁלַח תֵּשַׁע וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {ס}

כ״ח וַיְחִי־לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בֵּן׃

ויולד בן. שֶׁמִּמֶּנּוּ נִבְנָה הָעוֹלָם (בראשית רבה)׃

כ״ט וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יְנַחֲמֵנוּ מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֵרָרָהּ יְהוָה׃

זה ינחמנו. יָנַח מִמֶּנּוּ אֶת עִצְּבוֹן יָדֵינוּ. עַד שֶׁלֹּא בָא נֹחַ לֹא הָיָה לָהֶם כְּלֵי מַחֲרֵשָׁה וְהוּא הֵכִין לָהֶם וְהָיְתָה הָאָרֶץ מוֹצִיאָה קוֹצִים וְדַרְדָּרִים כְּשֶׁזּוֹרְעִים חִטִּים, מִקְלְלָתוֹ שֶׁל אָדָם הָרִאשׁוֹן, וּבִימֵי נֹחַ נָחָה, וְזֶהוּ יְנַחֲמֵנוּ, וְאִם לֹא תִּפְרְשֵׁהוּ כָּךְ אֵין טַעַם הַלָּשׁוֹן נוֹפֵל עַל הַשֵּׁם וְאַתָּה צָרִיךְ לִקְרוֹת שְׁמוֹ מְנַחֵם׃

ל׳ וַיְחִי־לֶמֶךְ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־נֹחַ חָמֵשׁ וְתִשְׁעִים שָׁנָה וַחֲמֵשׁ מֵאֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת׃

ל״א וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־לֶמֶךְ שֶׁבַע וְשִׁבְעִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ {ס}

ל״ב וַיְהִי־נֹחַ בֶּן־חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת־שֵׁם אֶת־חָם וְאֶת־יָפֶת׃

בן חמש מאות שנה. אָמַר רַבִּי יוּדָן מַה טַּעַם כָּל הַדּוֹרוֹת הוֹלִידוּ לְק׳ שָׁנָה וְזֶה לַחֲמֵשׁ מֵאוֹת? אָמַר הַקָּבָ״ה אִם רְשָׁעִים הֵם יֹאבְדוּ בַּמַּיִם וְרַע לְצַדִּיק זֶה, וְאִם צַדִּיקִים הֵם אַטְרִיחַ עָלָיו לַעֲשׂוֹת תֵּבוֹת הַרְבֵּה, כָּבַשׁ אֶת מַעְיְנוֹ וְלֹא הוֹלִיד עַד חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה, כְּדֵי שֶׁלֹּא יְהֵא יֶפֶת הַגָּדוֹל שֶׁבִּבָנָיו רָאוּי לֶעָנְשִׁין לִפְנֵי הַמַּבּוּל (בראשית רבה), דִּכְתִיב כִּי הַנַּעַר בֶּן מֵאָה שָׁנָה יָמוּת (ישעיהו ס״ה) רָאוּי לְעֹנֶשׁ לֶעָתִיד, וְכֵן לִפְנֵי מַתַּן תּוֹרָה׃

את שם את חם ואת יפת. וַהֲלֹא יֶפֶת הַגָּדוֹל הוּא? אֶלָּא בַּתְּחִלָּה אַתָּה דוֹרֵשׁ אֶת שֶׁהוּא צַדִּיק וְנוֹלַד כְּשֶׁהוּא מָהוּל וְשֶׁאַבְרָהָם יָצָא מִמֶּנּוּ וְכוֹ׳ בבראשית רבה׃

פרק ו׳

א׳ וַיְהִי כִּי־הֵחֵל הָאָדָם לָרֹב עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוֹת יֻלְּדוּ לָהֶם׃

ב׳ וַיִּרְאוּ בְנֵי־הָאֱלֹהִים אֶת־בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ לָהֶם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ׃

בני האלהים. בְּנֵי הַשָּׂרִים וְהַשּׁוֹפְטִים. דָּבָר אַחֵר בְּנֵי הָאֱלֹהִים, הֵם הַשָּׂרִים הַהוֹלְכִים בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל מָקוֹם, אַף הֵם הָיוּ מִתְעָרְבִים בָּהֶם; כָּל אֱלֹהִים שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן מָרוּת, וְזֶה יוֹכִיחַ וְאַתָּה תִּהְיֶה לוֹ לֵאלֹהִים (שמות ד׳), רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים (שם ז׳)׃

כי טבת הנה. אָמַר רַבִּי יוּדָן טבת כְּתִיב, כְּשֶׁהָיוּ מְטִיבִין אוֹתָהּ מְקֻשֶּׁטֶת לְכָנֶס לַחֻפָּה, הָיָה גָּדוֹל נִכְנָס וּבוֹעֲלָהּ תְּחִלָּה (בראשית רבה)׃

מכל אשר בחרו. אַף בְּעוּלַת בַּעַל, אַף הַזָּכָר וְהַבְּהֵמָה׃

ג׳ וַיֹּאמֶר יְהוָה לֹא־יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה׃

לא ידון רוחי באדם. לֹא יִתְרַעֵם וְיָרִיב רוּחִי עָלַי בִּשְׁבִיל הָאָדָם

לעלם. לְאֹרֶךְ יָמִים; הִנֵּה רוּחִי נָדוֹן בְּקִרְבִּי אִם לְהַשְׁחִית וְאִם לְרַחֵם, לֹא יִהְיֶה מָדוֹן זֶה בְּרוּחִי לְעוֹלָם, כְּלוֹמַר לְאֹרֶךְ יָמִים:

בשגם הוא בשר. כְּמוֹ בְּשֶׁגַּם, כְּלוֹמַר, בְּשִׁבְיל שֶׁגַּם זֹאת בּוֹ, שֶׁהוּא בָּשָׂר וְאַף עַל פִּי כֵן אֵינוֹ נִכְנָע לְפָנַי, וּמָה אִם יִהְיֶה אֵשׁ אוֹ דָּבָר קָשֶׁה? כַּיּוֹצֵא בּוֹ עַד שַׁקַּמְתִּי דְּבוֹרָה (שופטים ה׳) כְּמוֹ שֶׁקַּמְתִּי וְכֵן שָׁאַתָּה מְדַבֵּר עִמִּי (שם ו׳) כְּמוֹ שֶׁאַתָּה, אַף בְּשֶׁגַּם כְּמוֹ בְּשֶׁגַּם:

והיו ימיו וגו׳. עַד ק״ך שָׁנָה אַאֲרִיךְ לָהֶם אַפִּי, וְאִם לֹא יָשׁוּבוּ אָבִיא עֲלֵיהֶם מַבּוּל. וְאִם תֹּאמַר מִשֶּׁנּוֹלַד יֶפֶת עַד הַמַּבּוּל אֵינוֹ אֶלָּא מֵאָה שָׁנָה, אֵין מֵקֶדֶם וּמֵאֲחָר בַּתּוֹרָה (פסחים ו׳) – כְּבָר הָיְתָה הַגְּזֵרָה גְּזוּרָה עֶשְׂרִים שָׁנָה קֹדֶם שֶׁהוֹלִיד נֹחַ תּוֹלְדוֹת, וְכֵן מָצִינוּ בְּסֵדֶר עוֹלָם. יֵשׁ מִדְרָשֵׁי אַגָּדָה רַבִּים בְּלֹא יָדוֹן, אֲבָל זֶה הוּא צִחְצוּחַ פְּשׁוּטוֹ:

ד׳ הַנְּפִלִ֗ים הָי֤וּ בָאָ֙רֶץ֙ בַּיָּמִ֣ים הָהֵ֔ם וְגַ֖ם אַחֲרֵי־כֵ֑ן אֲשֶׁ֣ר יָבֹ֗אוּ בְּנֵ֤י הָאֱלֹהִים֙ אֶל־בְּנ֣וֹת הָאָדָ֔ם וְיָלְד֥וּ לָהֶ֖ם הֵ֣מָּה הַגִּבֹּרִ֑ים אֲשֶׁ֥ר מֵעוֹלָ֖ם אַנְשֵׁ֥י הַשֵּֽׁם׃ {פ}

הנפלים. עַל שֵׁם שֶׁנָּפְלוּ וְהִפִּילוּ אֶת הָעוֹלָם, וּבְלָשׁוֹן עִבְרִית לָשׁוֹן עֲנָקִים הוּא:

בימים ההם. בִּימֵי דּוֹר אֱנוֹשׁ וּבְנֵי קֵינָן (בראשית רבה):

וגם אחרי כן. אַף עַל פִּי שֶׁרָאוּ בְּאָבְדָן שֶׁל דּוֹר אֱנוֹשׁ, שֶׁעָלָה אוֹקְיָנוּס וְהֵצִיף שְׁלִישׁ הָעוֹלָם לֹא נִכְנַע דּוֹר הַמַּבּוּל לִלְמֹד מֵהֶם:

אשר יבאו. הָיוּ יוֹלְדוֹת עֲנָקִים כְּמוֹתָם:

הגבורים. לְמֹרַד בַּמָּקוֹם:

אנשי השם. אוֹתָן שֶׁנִּקְבוּ בְּשֵׁמוֹת עִירָד מְחוּיָאֵל מְתוּשָׁאֵל שֶׁנִּקְבוּ עַל שֵׁם אָבְדָן, שֶׁנִּמּוֹחוּ וְהֻתְּשׁוּ. דָּבָר אַחֵר אַנְשֵׁי שֵׁמָמוֹן, שֶׁשָּׁמְמוּ אֶת הָעוֹלָם:

ה׳ וַיַּ֣רְא יְהוָ֔ה כִּ֥י רַבָּ֖ה רָעַ֣ת הָאָדָ֑ם בָּאָ֗רֶץ וְכָל־יֵ֙צֶר֙ מַחְשְׁבֹ֣ת לִבּ֔וֹ רַ֥ק רַ֖ע כָּל־הַיּֽוֹם׃

ו׳ וַיִּנָּ֤חֶם יְהוָה֙ כִּֽי־עָשָׂ֣ה אֶת־הָאָדָ֔ם בָּאָ֖רֶץ וַיִּתְעַצֵּ֥ב אֶל־לִבּֽוֹ׃

וינחם ה׳ כי עשה. נֶחָמָה הָיְתָה לְפָנָיו שֶׁבְּרָאוֹ בַּתַּחְתּוֹנִים, שֶׁאִלּוּ הָיָה מִן הָעֶלְיוֹנִים הָיָה מַמְרִידָן (בבראשית רבה):

ויתעצב. הָאָדָם אֶל לִבּוֹ שֶׁל מָקוֹם, עָלָה בְּמַחֲשַׁבְתּוֹ שֶׁל מָקוֹם לְהַעֲצִיבוֹ, זֶהוּ תַּרְגּוּם אַנְקְלוֹס. דָּבָר אַחֵר וַיִּנָּחֶם – נֶהְפְּכָה מַחְשַׁבְתּוֹ שֶׁל מָקוֹם מִמִּדַּת רַחֲמִים לְמִדַּת הַדִּין, עָלָה בְּמַחְשָׁבָה לְפָנָיו מַה לַּעֲשׂוֹת בָּאָדָם שֶׁעָשָׂה בָּאָרֶץ, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן נִחוּם שֶׁבַּמִּקְרָא לְשׁוֹן נִמְלָךְ מַה לַּעֲשׂוֹת, וּבֶן אָדָם וְיִתְנָחֵם (במדבר כ״ג) וְעַל עֲבָדָיו יִתְנָחֵם (דברים ל״ב) וַיִּנָּחֶם ה׳ עַל הָרָעָה (שמות ל״ב) נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי (שמואל א׳ ט״ו) כֻּלָּם לְשׁוֹן מַחֲשָׁבָה אַחֶרֶת הֵם:

ויתעצב אל לבו. נִתְאַבֵּל עַל אָבְדָן מַעֲשֵׂה יָדָיו, כְּמוֹ נֶעֱצַב הַמֶּלֶךְ עַל בְּנוֹ (שם ב׳ י״ט), וְזוֹ כָּתַבְתִּי לְתִשׁוּבַת הַמִּינִים גּוֹי אֶחָד שֶׁשָּׁאַל אֶת רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן קָרְחָה, אָמַר לוֹ אֵין אַתֶּם מוֹדִים שֶׁהַקָּבָ״ה רוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד? אָמַר לוֹ הֵן, אָמַר לוֹ וְהָא כְתִיב וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ? אָמַר לוֹ נוֹלַד לְךָ בֵּן וָבַר מְיֻמָּיךְ? אָמַר לוֹ הֵן, אָמַר לוֹ וּמָה עָשִׂיתָ? אָמַר לוֹ שָׁמַחְתִּי וְשִׂמַּחְתִּי אֶת הַכֹּל, אָמַר לוֹ וְלֹא הָיִיתָ יוֹדֵעַ שֶׁסּוֹפוֹ לָמוּת? אָמַר לוֹ בְּשָׁעַת חֻדְוָתָא חֻדְוָתָא בְּשָׁעַת אֲבֵלָא אֲבֵלָא, אָמַר לוֹ כָּךְ מַעֲשֶׂה הַקָּבָ״ה, אַף עַל פִּי שֶׁגָּלוּי לְפָנָיו שֶׁסּוֹפָן לַחֲטוֹא וּלְאָבְדָן לֹא נִמְנַע מִלְּבָרְאָן בִּשְׁבִיל הַצַּדִּיקִים הָעֲתִידִים לַעֲמֹד מֵהֶם:

ז׳ וַיֹּ֣אמֶר יְהוָ֗ה אֶמְחֶ֤ה אֶת־הָאָדָם֙ אֲשֶׁר־בָּרָ֣אתִי מֵעַל֩ פְּנֵ֨י הָאֲדָמָ֜ה מֵאָדָ֗ם עַד־בְּהֵמָה֙ עַד־רֶ֣מֶשׂ וְעַד־עֹ֖וף הַשָּׁמָ֑יִם כִּ֥י נִחַמְתִּ֖י כִּ֥י עֲשִׂיתִֽם׃

ויאמר ה׳ אמחה את האדם. הוּא עָפָר וְאָבִיא עָלָיו מַיִם וְאֶמְחֶה אוֹתוֹ, לְכָךְ נֶאֱמַר לָשׁוֹן מְחוּי:

מאדם עד בהמה. אַף הֵם הִשְׁחִיתוּ דַּרְכָּם (בראשית רבה). דָּבָר אַחֵר הַכֹּל נִבְרָא בִּשְׁבִיל אָדָם וְכֵינָן שֶׁהוּא כָּלֶה מַה צֹּרֶךְ בְּאֵלּוּ:

כי נחמתי כי עשיתם. חָשַׁבְתִּי מַה לַּעֲשׂוֹת עַל אֲשֶׁר עָשִׂיתִים:

ח׳ וְנֹ֖חַ מָצָ֥א חֵ֖ן בְּעֵינֵ֥י יְהוָֽה׃ {פ}